

Bouwen aan een positieve groep

Over het zondebokverschijnsel in de klas en
de mogelijkheden tot verandering

Bouwen aan een positieve groep

Over het zondebokverschijnsel in de klas en de
mogelijkheden tot verandering

Christelijke Hogeschool Ede, afdeling Educatie
Student: Anneke van Steenbergen-Kok, L4T, deeltijdopleiding
Afstudeerbegeleider: Mevr. Drs. J.E. Gerritsen-Swart
Stageschool: School met de Bijbel de Valk in Lunteren
Coach: Mevr. A. Methorst-Jansen
Mei 2010

INHOUDSOPGAVE

1 Inleiding

1.1	Aanleiding	5
1.2	Probleemstelling	5
1.1	Afbakening van het onderwerp	5
1.2	Doelstelling	5
1.3	Werkwijze	6

2 De zondebok

2.1	Inleiding	7
2.2	Het begrip zondebok	7
2.3	Wie worden zondebok?	8
2.4	Gedragingen van zondebokken	9
2.5	Gevolgen voor de zondebok	10

3 De groep en de zondebok

3.1	Inleiding	11
3.2	De invloed van groepsdynamische processen	11
	3.2.1 Fasen in het groepsproces	11
	3.2.2 Groepsstructuren	12
	3.2.3 Groepsnormen	12
	3.2.4 Groepscohesie	13
3.3	De positieve groep	13
	3.3.1 Kenmerken van een positieve groep	13
	3.3.2 Rollen in een positieve groep	14
3.4	De negatieve groep	15
	3.4.1 Kenmerken van een negatieve groep	15
	3.4.2 Rollen in een negatieve groep	16
3.5	De functie van de zondebok	17

4 De leerkracht en de zondebok

4.1	Inleiding	19
4.2	De leiderschapsstijlen	19
4.3	De leiderschapsstijlen en het ontstaan van een zondebok	20
4.4	Persoonlijke factoren van de leerkracht	21

5 Voorkomen of doorbreken van de zondebokpositie

5.1	Inleiding	23
5.2	Voorkomen van een zondebokpositie	23
5.3	Herkennen van een zondebokpositie	24
5.4	Doorbreken van een zondebokpositie	24

6 *Beïnvloeden van de groep*

6.1	Inleiding	28
6.2	Hanteren van groepsdynamische processen	28
6.2.1	Veranderen van groepsstructuren	28
6.2.2	veranderen van groepsnormen	29
6.2.3	Beïnvloeden van de groepscohesie	30
6.3	Het kringgesprek	31
6.3.1	Waarom een kringgesprek?	31
6.3.2	Het leiden van een kringgesprek	31

7 *Het onderzoek*

7.1	Inleiding	33
7.2	Gedrag van degene die de zondebokpositie invult	33
7.3	De sfeer in de groep	34
7.4	Mijn leiderschapstijl	35
7.5	Het onderzoeksprogramma: Het Coole Kikkerplan	36
7.6	De uitvoering van het onderzoek	36
7.6.1	Het kringgesprek	36
7.6.2	Nieuwe groepsregels	37
7.6.3	De uitvoering	38
7.6.4	Mijn rol als leerkracht	38
7.7	De evaluatie	40
7.8	Presentatie aan het team	40

8 *Conclusies en aanbevelingen*

8.1	Inleiding	41
8.2	Conclusies	41
8.3	Aanbevelingen	43

Literatuurlijst	44
------------------------	----

Bijlagen:

1. Sociogram spelen
2. Sociogram werken
3. Coole Kikkerplan

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

In mijn klas gaat de sfeer gaandeweg het jaar achteruit. Langzaam wordt duidelijk dat één jongen daar de dupe van wordt. Hij wordt op school en onderweg naar huis gepest door kinderen uit onze klas maar ook uit andere klassen van de school. Hetzelfde gebeurde met een jongetje dat begin dit jaar nieuw op onze school kwam. Hij werd door zijn klasgenoten niet geaccepteerd. Reden voor mij om me eens extra in de groepsdynamica te verdiepen en te kijken naar wat mijn rol als leerkracht daarin is of zou moeten zijn.

1.2 Probleemstelling

Hoe kan ik, als leerkracht van de middenbouw, zo effectief mogelijk omgaan met pestgedrag in de klas.

1.3 Afbakening van het onderwerp

Zondebokken komen voor in allerlei groepen, zoals in de klas, in het gezin en in de buurt. Als uitgangspunt neem ik groep 5 waar ik leerkracht van ben. Met het begrip zondebok-fenomeen of zondebok-mechanisme kom je terecht op het terrein van de groepsdynamica. Omdat het gevaar groot is dat het te uitgebreid wordt, behandel ik alleen die elementen van de groepsdynamica die direct te maken hebben met het ontstaan van de zondebokfunctie. Ik wil de volgende deelvragen vanuit de theorie stellen:

- Hoe ontstaat de zondebokfunctie?
- Wie worden zondebok?
- Wat zijn de gevolgen ervan voor de persoon in kwestie?
- Hoe kan deze positie doorbroken of voorkomen worden?

Bij deze vragen wil ik kijken naar het individu, de groep en de leerkracht.

In het praktijkdeel wil ik antwoord zoeken op de volgende vragen:

- Welke processen zie ik in de klas?
- Welke leiderschapstijl kan ik het beste inzetten om de zondebokpositie in de klas te voorkomen of, indien nodig, te doorbreken?
- Hoe kan ik als leerkracht het pedagogisch klimaat in de klas zo beïnvloeden dat ieder kind tot zijn recht komt en er geen zondebokpositie ontstaat?

1.4 Doelstelling

De aanwezigheid van een zondebok in de klas komt vaak voor. Door meer over het onderwerp te weten is de kans op voorkoming of verandering groter. Ik wil op zoek gaan naar de oorzaken van het ontstaan hiervan en zoeken naar een manier om ermee om te gaan. Zo wil ik een aantal aanbevelingen doen voor de praktijk.

1.5 Werkwijze

Ik wil beginnen met een begripsomschrijving, om het onderwerp helder te maken. Dan wil ik vanuit de literatuur kijken naar de diverse onderdelen die ik genoemd heb. Vanuit de theorie wil ik de praktijk ingaan om te ondervinden welke invloed ik kan uitoefenen op de groepsdynamica in mijn klas en de verschillende posities die de kinderen hebben. Dit onderzoek wil ik integreren in de theorie, zodat de theorie gelijk duidelijk gemaakt wordt met praktijkvoorbeelden. De gebruikte namen van de kinderen zijn in werkelijkheid anders. Ten slotte zal ik mijn conclusies trekken uit de informatie die ik heb verwerkt.

*Pesten
Stoppen, stoppen,
ik wil het niet
Wie helpt mij
met mijn verdriet?
Ik moet het zeggen
maar ik durf het niet
Alsjeblieft?*

*Ik wil het niet
Ik moet het zeggen
maar tegen wie?
Ik ga niet naar school
Ik durf het niet
Ik ben wel ziek
Laat het stoppen
alsjeblieft*

Kristel¹

¹ www.prima.nigz.nl gedichten over pesten geschreven door leerlingen uit groep 8 van de Van Kampenschool uit Vlaardingen, 04-05-2010.

2. De zondebok

2.1 Inleiding

Robbie is een wat uit de kluiten gewassen jongen met leuke donkerblonde stekels. Groep 3 heeft hij twee keer gedaan, waardoor hij een jaar ouder is dan de rest van de klas. Robbie heeft meestal geen zin. Bij elk vak dat ik uitleg komt er een diepe zucht. Al snel zegt hij: "dat kan ik niet hoor" en Robbie doet niets meer. Thuis heeft Robbie ook nergens zin in. Moeder weet niet goed meer wat ze moet doen. Ze geeft aan dat hij erg veel negatieve aandacht vraagt. Dit is een herkenbaar beeld. De kinderen in de klas storen zich aan Robbie. Hierdoor krijgt hij vaak overal de schuld van. Ook als hij helemaal niets gedaan heeft. Dit frustriert hem heel erg, wat zijn gedrag negatief beïnvloedt. Robbie gaat steeds meer een zondebokpositie vervullen. Ik zie het gebeuren en voel ook mijn eigen frustratie als ik hem niet bereik. Ik ga mezelf afvragen hoe ik daar verandering in kan brengen en of ik het had kunnen voorkomen.

"Pesten is een veel voorkomend probleem. Onderzoek toont aan dat 10 tot 15 procent van de kinderen wordt gepest".² Dat komt neer op gemiddeld drie leerlingen per klas. "Pesten heeft gevolgen voor de geestelijke gezondheid en de verdere ontwikkeling van slachtoffers en daders. Nieuwe methoden zijn in ontwikkeling om pesten beter te signaleren en effectief aan te pakken."³ In dit hoofdstuk wil ik kijken naar de factoren waardoor iemand zondebok wordt en naar de gevolgen voor het slachtoffer.

2.2 Het begrip zondebok

De uitdrukking 'zondebok' vindt zijn oorsprong in een oud gebruik van het Joodse volk om op verzoendag een bok symbolisch te beladen met alle zonden van het volk. De met zonden beladen bok werd vervolgens de woestijn ingejaagd. Door middel van de zondebok raakte het Joodse volk zijn zonden kwijt.⁴

Het begrip zondebok heeft dus vanouds een zeer letterlijke betekenis. In plaats van zondebok wordt ook het begrip 'zwart schaap' wel gebruikt. Ik wil nu nader gaan bekijken wat het begrip tegenwoordig inhoudt. Bob van der Meer geeft de volgende definitie:

"Het zondebokfenomeen is vijandig gedrag tegen een onschuldig en hulpeloos slachtoffer, wanneer en omdat de eigenlijke bron van frustratie niet aanwezig is of om welke reden dan ook niet aangevallen kan worden."⁵

In deze definitie staan twee aspecten centraal:

- De samenhang tussen frustratie en agressie.
- De onschuld en hopeloosheid van het slachtoffer.⁶

Tom Douglas zegt over het woord: "groepsleden die uitgekozen worden of zichzelf uitkiezen om de slechte gevoelens te ontvangen die andere groepsleden niet in zichzelf onder ogen kunnen zien."⁷

² www.pestenschool.com, 3 mei 2010

³ René Veenstra, Gijs Huitsing, Roelie van der Voort en Andrea de Winter, www.ppsw.rug.nl, 23-03-2010.

⁴ Jong, F. de en Ph. Visser, *En nu de praktijk: een leer- en oefenboek voor de groepsleiding*. Nijkerk, 1987, blz. 65. Verder aangehaald als: De Jong 1987

⁵ Meer, B. van der, *De zondebok in de klas*. Nijmegen, 1988, blz. 15. Verder aangehaald als: Van der Meer 1988.

⁶ Van der Meer 1988, blz. 16.

Hier komt een veel voorkomend meningsverschil naar voren, namelijk over de vraag of de zondebok er zelf schuldig aan kan zijn dat hij die functie krijgt. Bob van der Meer is daar heel duidelijk over. Volgens hem kan het slachtoffer er niets aan doen. De persoonlijke eigenschappen hebben wel invloed op het feit of iemand wordt uitgekozen om zondebok te worden.

Tom Douglas vindt dat de persoon het zelf vaak over zich uitroept, waardoor hij snel wordt uitgekozen. Dus toch een beetje eigen schuld? Nee, dat vind ik niet. Volgens mij is het bestaan van de zondebokpositie een teken dat er iets mis is in de groep. Hier hoop ik tijdens mijn onderzoek meer duidelijkheid over te krijgen.

2.3 Wie worden zondebok?

In de literatuur kwam ik de volgende vier factoren regelmatig tegen, waardoor iemand gemakkelijker slachtoffer wordt: ⁸

- *Anders-zijn*: sommige kinderen vallen op vanwege een andere huidskleur, andere kleren, andere gewoontes etc. Bij afwijking van de groepsnorm loopt men kans zondebok te worden.
- *Bereikbaar zijn*: de oorzaak of bron van frustratie is niet bereikbaar. Bijvoorbeeld een kind is boos op zijn ouders omdat ze nooit thuis zijn. Ze moeten altijd werken en als ze thuis komen zijn ze te moe om aandacht aan hem te geven. Zijn ouders zijn niet bereikbaar. Hij reageert zich af op een klasgenootje omdat deze wel bereikbaar is. Deze wordt zo de zondebok.
- *Weerloos zijn*: alleen zij worden tot zondebok uitgekozen, die niet in staat zijn om terug te slaan.
- *Al eerder zondebok geweest*: wie in de ene groep niet meetelt en dat in de andere groep bevestigt, zal dit gedrag door die houding snel weer oproepen in de nieuwe groep. Van tevoren kan het kind er al vanuit gaan dat hij wel weer buiten de groep zal vallen. Hij gedraagt zich ernaar met het resultaat dat hij inderdaad weer zondebok wordt.

Bij dit laatste punt kunnen we denken aan wat we ook wel herhalingsdwang noemen. Een kind dat in de klas wordt opgenomen zal proberen zijn relaties met de mensen in de nieuwe omgeving net zo in te richten, als hij dat vroeger gewend was. Dat is vertrouwd en dus veilig.⁹

Veel kinderen zijn ook in het gezin al zondebok geweest. F. Hiddema noemt hierbij dat een dergelijk persoon vaak een sterke strafbehoefte heeft, waardoor hij zich gaat gedragen op een manier die straf uitlokt. Door zijn strafbehoefte kan hij zich gemakkelijk uit de groep laten zetten, dan krijgt hij namelijk wat hij onbewust zoekt.¹⁰

Robbie is een kwetsbare jongen. Hij komt uit een stabiele thuissituatie maar heeft het gevoel op te moeten kunnen tegen zijn één jaar jongere zus, die nu bij hem in de klas zit. Robbie heeft een laag zelfbeeld en denkt dat hij tot niets in staat is. Dit beeld is waarschijnlijk versterkt doordat hij in groep 3 is blijven zitten. Naar zijn moeder geeft hij regelmatig aan dat hij liever geen broertje en zusjes had gehad, zodat zijn moeder alle aandacht aan hem kon

⁷ Douglas, T. *Groepswerk in de praktijk*. 's Gravenhage, 1979, blz. 188. Verder aangehaald als Douglas 1979.

⁸ Van der Meer 1988, blz. 27.

⁹ De Jong 1987, blz. 66.

¹⁰ Hiddema, F. *Handleiding psychoanalytische groeps therapie*. Maarssen, 1979, blz. 80.

geven. Robbie zoekt die aandacht vooral op een negatieve manier, waardoor hij regelmatig straf krijgt. Door zijn kwetsbaarheid en zijn negatieve manier van aandacht vragen wordt hij al snel slachtoffer van pesterijen op school en in de buurt.

Ik wil nog twee punten noemen die mijns inziens belangrijk zijn voor het ontstaan van de zondebokfunctie.

- *Extreem laag zelfbeeld*: dit kan ontstaan zijn door te weinig gestimuleerd te zijn of niet gewenst te zijn geweest. Vaak wordt contact afgehouden, de omringende wereld wordt als onveilig beschouwd.¹¹ Er is echter ook een andere reactie mogelijk. Dit zien we bij Robbie. Hij trekt zich niet terug maar probeert zichzelf juist te bewijzen. Vooral in het contact met andere kinderen. Robbie doet zichzelf heel stoer voor. Hij lijkt alles te durven en doet altijd mee als andere jongens negatief gedrag vertonen. Hij wil er graag bijhoren. De groep vindt dit heel irritant en geeft hem overal de schuld van.
- *Sociaal leerproces*: dat wil zeggen het leren door wisselwerking tussen de mens en zijn omgeving. Leren door dagelijkse ervaringen. Dit kan bij iemand slecht ontwikkeld zijn doordat bijvoorbeeld contact gemeden werd. Er ontstaat dan een geïsoleerde zondebokpositie.¹² Hierbij moet ik weer denken aan Robbie. Als een kind in de klas straf krijgt lacht hij het vaak uit. Daarmee krijgt hij de hele groep over zich heen. Ik probeer hem dan duidelijk te maken dat hij dit zelf oproept door de ander uit te lachen. Maar een volgende keer doet Robbie weer precies hetzelfde. De ervaring van de vorige keer is niet blijven hangen, hij heeft het niet geïntegreerd.

Er zijn een aantal factoren genoemd die ertoe bijdragen dat iemand zondebok wordt. Duidelijk mag zijn dat er meestal sprake is van een combinatie van factoren.

2.4 Gedragingen van zondebokken

Er zijn een aantal gedragingen te noemen die kenmerkend zijn voor kinderen die grote kans lopen zondebok te worden.¹³

- *Volgzaam gedrag*. Zondebokken voeren de bevelen van anderen (bijvoorbeeld klasgenoten) uit. Doen zij dit niet dan wacht hen geweld. Doen zij het wel, dan worden zij voor gek gezet.
- *Sociaal ineffectief gedrag*. Ze zoeken wel contact maar op een hinderlijke naïeve manier. Ze kunnen slecht omgaan met de agressie van anderen en ook met hun eigen boosheid.
- *Onderworpen gedrag*. Ze zijn al zondebok geweest in het gezin en hebben daardoor niet de sociale vaardigheden geleerd die hen in staat stellen om zich buitenshuis te handhaven. Ze gaan zich op dezelfde manier gedragen als thuis, waar ze de zondebokfunctie vervulden.
- *Ander gedrag*. De slachtoffers onderscheiden zich van andere kinderen in de groep doordat zij er anders uitzien (kleding, haardracht), een andere huidskleur hebben, andere gewoontes hebben etc. en worden daardoor niet geaccepteerd en dus buiten de groep geplaatst.

¹¹ De Jong 1987, blz. 66

¹² De Jong 1987, blz. 66

¹³ Van der Meer 1988, blz. 29

- *Afkoopgedrag*. Ze kopen zich vrij door middel van snoep en andere geschenken. Hiermee proberen ze de plagerijen te ontlopen. Ze worden op deze manier een soort slaafje van de anderen.
- *Klikgedrag*. Ze praten over anderen, vertellen wat anderen allemaal doen en overschrijden daarmee de groepsnorm.
- *Aandachttrekkend gedrag*. Zondebokken schijnen er op een of andere manier genoeg in te scheppen lijdend voorwerp te zijn. Ze krijgen zo steeds weer de aandacht op hen gevestigd, maar wel op een negatieve manier.

2.5 Gevolgen voor de zondebok

Op korte termijn leidt het pesten voor zondebokken tot psychisch en soms ook lichamelijk lijden.¹⁴ Het kind voelt zich niet veilig in de groep, het gaat zich terugtrekken. Ook uit andere sociale contacten. Er ontstaat eenzaamheid. Ook op lange termijn zijn negatieve effecten aangetoond. Volwassen geworden blijken zondebokken vaker dan anderen psychische problemen te hebben. Het gaat met name om innerlijke conflicten en angstgevoelens in de omgang met anderen.¹⁵ Ze hebben weinig zelfvertrouwen en een laag gevoel van eigenwaarde. Ze voelen zich vaak machteloos en buitengesloten. Ze wantrouwen mensen, ook al hebben die goede bedoelingen. Een citaat van een slachtoffer:¹⁶

“Door dat gepest op school was mijn gevoel van eigenwaarde tot het absolute nulpunt gedaald. Ik denk dat daarom ook mijn eigen wil weg was. Ik was immers niet belangrijk? Ik heb nog steeds een grote faalangst. De gebeurtenissen die ik toen moest meemaken, hebben voor altijd een stempel op mij gedrukt”.

Er wordt nogal eens gedacht dat je van pesten hard wordt.¹⁷ Dat is een behoorlijk misverstand. Plagerijen kunnen goed zijn maar pesterijen belemmeren de ontwikkeling. Het breekt slachtoffers.¹⁸

Robbie oogt vaak futloos en klaagt regelmatig over hoofdpijn. Het is duidelijk dat hij zich niet prettig voelt in de groep. Daarbij speelt de factor dat hij een keer is blijven zitten nog altijd een rol. Daar kwamen we dit jaar vooral achter, doordat de groep de laatste twee dagen wordt gesplitst en verdeeld wordt over groep 4 en groep 6. Robbie zit die tijd bij groep 6, de groep waar hij eigenlijk in hoorde te zitten. Die dagen zie je hem opbloeien. Volgens de meester van groep 6 doet Robbie goed mee en lijkt hij er zin in te hebben. Opvallend is wel dat Robbie erg volgend is in zijn gedrag. De jongens uit groep 6 hebben nogal de neiging om negatief gedrag te vertonen. Ze gaan daarin heel ver. Laatst hadden ze een meisje van groep 1 tegen de muur gezet en moest ze toekijken hoe de jongens hun broek naar beneden trokken. Robbie was erbij en deed ook mee. Dit gedrag hadden we niet van hem verwacht. Hij wil erbij horen en daar heeft hij veel voor over.

¹⁴ Witkamp, M. *De gepest en zijn plaaggeest*. Tijdschrift Psychologie 13 (2008) nr. 11 p 33-34, blz. 33. Verder aangehaald als Witkamp TP.

¹⁵ Witkamp TP, blz. 34.

¹⁶ Meer, B. van der, *Pesten op school: wat ouders kunnen doen*. Nijmegen, 1991, blz. 31. Verder aangehaald als: Van der Meer 1991.

¹⁷ Meyer, A. de, N. Heurckmans en E. Vanbilloen, *Pesten, een preventiepakket voor het onderwijs: met signaallijst*. Amersfoort, 1994, blz. 20. Verder aangehaald als: De Meyer 1994.

¹⁸ De Meyer 1994, blz. 20.

3 De groep en de zondebok

3.1 Inleiding

We hebben in het vorige hoofdstuk gezien dat bepaalde individuele factoren kunnen leiden tot een zondebokpositie. Hiermee wil ik niet zeggen dat het dus aan de zondebok zelf ligt. Een zondebok kan niet bestaan zonder een groep. Ik denk dat de aanwezigheid van een zondebok veel over die groep te zeggen heeft. Het is belangrijk ons daarvan bewust te zijn.

René van Engelen is daar heel duidelijk over: Pesten is een groepsziekte, zegt hij. De bewering dat kinderen die gepest worden dit 'naar zich toe trekken' is door geen enkel wetenschappelijk onderzoek bevestigd. Wel is duidelijk dat kinderen die eenmaal stelselmatig gepest zijn, een groter risico lopen om ook in andere groepen het slachtoffer te worden. In een positieve groep is dit risico nul. In een negatieve groep wordt de zondebok als bliksemafleider gebruikt voor frustraties over het slecht functioneren van de groep. Daarnaast geeft het pesten van de zondebok de beste garantie om zelf niet gepest te worden door de overige leden van de groep. Een negatieve groep heeft één of meer zondebokken nodig om te kunnen functioneren.¹⁹

In dit hoofdstuk wil ik kijken hoe de zondebokpositie in de groep ontstaat en wat de functie ervan is voor de groep. Daarbij wil ik enkele aspecten van de groepsdynamica bespreken die van belang zijn voor dit onderwerp.

3.2 De invloed van groepsdynamische processen

Een groep is dynamisch en bevindt zich steeds in een dynamisch proces. Dit proces heeft veel invloed op het groepsklimaat en de onderlinge verhoudingen in de groep.

3.2.1 Fasen in het groepsproces

Het groepsproces kan in fasen ingedeeld worden. In de literatuur komen we diverse indelingen tegen. De een onderscheidt meer, de ander minder fasen. Het verloop van het proces komt echter met elkaar overeen. Remmerswaal onderscheidt zes fasen:²⁰

1. *Voorfase*: vanuit de groep gezien ligt haar oorsprong buiten de groep. Voor de leden in de groep worden opgenomen heeft zich al een hele voorgeschiedenis afgespeeld.
2. *Oriëntatiefase*: onzekerheden rond de eigen positie in de groep. Hoor ik erbij of hoor ik er niet bij? Deze fase wordt afgesloten wanneer ieder weet waar hij aan toe is en ieder zijn plaats gevonden heeft in de structuur.
3. *Machtsfase*: de onderlinge betrekkingen komen meer centraal te staan. Hoeveel macht en invloed heb ik? Wie heeft er macht en invloed over mij?
4. *Affectiefase*: de onderlinge verhoudingen komen centraal te staan. Het gaat om vragen rond afstand en nabijheid. Hoe persoonlijk zullen we met elkaar omgaan?

¹⁹ Engelen, van René, *Grip op de groep*, Hilversum 2007, blz. 37, verder genoemd Van Engelen.

²⁰ Remmerswaal, J. *Handboek Groepsdynamica*, 9e druk, Baarn 2008, blz. 97, verder genoemd Remmerswaal 2008.

5. *Fase van de autonome groep*: structuren zijn ontwikkeld. De groep is tot volle rijping gekomen. De groep is zelfstandig geworden.
6. *Afsluitingsfase*: deze fase treedt tegen het einde van het schooljaar in. In groepen die na de zomervakantie weer samen komen, wordt deze fase overgeslagen of niet bewust beleefd. Het meest bewust wordt deze fase, die door Van Engelen ook wel de terminationfase wordt genoemd, ervaren in groep 8 van de basisschool. Er zijn complete 'ritten' rondom het verlaten van de school en het uiteenvallen van de formele groep.²¹

De manier waarop het groepsproces verloopt, is bepalend voor de groepsstructuren en groepscohesie en is dus ook belangrijk voor het al of niet ontstaan van de zondebokpositie. Als een nieuweling in de voorfase (op school, in het gezin of elders) al zondebok was, is dit van invloed op de volgende fasen. De vragen in de oriëntatiefase: hoor ik erbij of niet zullen dan al snel negatief beantwoord worden. De persoon zal zich in overeenstemming met dit gevoel gaan gedragen. Hij roept een negatieve reactie op, waardoor zijn gevoel van 'er niet bij te horen' bevestigd wordt.

Aan het begin van het schooljaar kwam er een nieuw meisje in de groep. Zij was met haar familie in de buurt van de school komen wonen. Ze werd in eerste instantie met argusogen bekeken. Robbie zat tegenover haar. Hij is lang en zij juist heel klein. Ze was stil en oogde wat kwetsbaar. Reden voor Robbie om haar dwars te zitten. Onder de tafel schopte hij haar steeds en hij pakte haar boeken af. Hij deed dit alles als ik niet keek. Maar het meisje durfde meer dan verwacht. Ze werd boos op Robbie en stak haar vinger op. Ze vertelde wat Robbie deed. Hij ontkende maar daarna gebeurde het niet meer. Na enkele weken was het nieuwe meisje helemaal geaccepteerd en hoorde ze er helemaal bij.

3.2.2 Groepsstructuren

Binnen een groep ontstaan diverse structuren, die door elkaar heen lopen. Te denken valt aan: machtsstructuren, relatiestructuren, rollenstructuren etc. We gaan eens kijken naar het ontstaan van die structuren.

In een groep heeft iedereen zijn eigen rol. Een kind dat nieuw in een groep komt moet zich een plaatsje veroveren. De manier waarop de integratie van een nieuweling verloopt, is afhankelijk van het klimaat van de groep en de stijl van de leerkrachten om deze situatie te beïnvloeden.²² Ook de achtergrond van het kind is van invloed op de integratie in de groep. Ieder kind zal vanuit zijn eigen levensgeschiedenis en problematiek geneigd zijn een bepaalde rol op zich te nemen.²³

Wanneer de angst voor de groep is overwonnen gaan er andere drijfveren spelen:²⁴

- De behoefte om erbij te horen
- De behoefte aan affectie en vriendschap
- De behoefte aan macht

Het kind raakt (onbewust) betrokken in de strijd om aandacht, genegenheid en macht, waar de andere groepsleden ook nog mee bezig zijn en wat steeds opnieuw begint wanneer zich veranderingen voordoen in de groepssamenstelling.

²¹ Van Engelen, blz. 46

²² Schouten, J.S., Hirsch en H. Blankenstein, *Laat je niet kennen*, Deventer, 1988, blz. 134. Verder aangehaald als Schouten 1988.

²³ Gieles, F., *Groepsleider een vak apart*. Alphen aan den Rijn, 1988, blz. 165.

²⁴ Schouten 1988, blz. 134

Door verschillende behoeften ontstaan er ook diverse rollen die resulteren in een rollenpatroon. De zondebok is hier een voorbeeld van. Deze ontstaat als gevolg van de behoefte om conflicten en agressie buiten zichzelf te plaatsen in een ander. Zo kunnen onderlinge conflicten gecamoufleerd blijven. Ook de rol van de informele leider ontstaat op deze manier. Er is vaak behoefte aan deze rollen in de groep en ook de leerkrachten maken er dankbaar gebruik van. De informele leider speelt vaak een belangrijke rol bij het ontstaan van de zondebok. Naast de informele leider en de zondebok, kennen we de middelaar, de meeloper, etc. Als een informeel leider iemand niet mag, gaan de meelopers hier in mee. Ze willen bij de informele leider in een goed blaadje staan, uit angst voor hun eigen positie. Zij durven geen eigen mening te hebben. De informele leider krijgt daardoor veel macht. Ook zal hij veel vrienden hebben, de zondebok echter weinig.

Bij veel theorieën in de groepsdynamica wordt vooral gesproken over leefgroepen in de jeugdhulpverlening. De situatie in een groep op de basisschool is wel vergelijkbaar maar kent ook een aantal duidelijke verschillen:

- Op de basisschool is sprake van een min of meer vaste groep, die gedurende acht jaar bij elkaar is. Een enkele wijziging in die groep kan wel van grote invloed zijn.
- Kinderen in leefgroepen zitten de hele dag in een groep. Overdag op school en na schooltijd in de leefgroep binnen de instelling. Kinderen op school maken deel uit van een gezin, waar ze wel geaccepteerd worden (in de meeste gevallen) en liefde ontvangen.
- Voor de groep op de basisschool staan één of twee leerkrachten. In de leefgroep hebben de kinderen meerdere groepsleiders.

3.2.3 Groepsnormen

Groepsnormen zijn ongeschreven wetten van een groep.²⁵ Zij reguleren in belangrijke mate hoe groepsleden zich gedragen en hoe ze praten, denken en voelen. De kracht van groepsnormen is groot. Iedereen wil graag bij de groep horen. De invloed van deze normen kan ons helpen bij de behandeling. De groep gebruikt druk om de eenheid te handhaven en om doelen te bereiken. Bij een sterkte groepscohesie is de druk op de groepsleden ook sterker. De groep zal het niet accepteren wanneer de groepsleden van de normen afwijken.

Er zullen sancties volgen. Hoe minder een lid geaccepteerd is in een groep des te sterker is de druk vanuit de groep. Geliefde personen kunnen het zich veroorloven van de groepsnorm af te wijken.

Normen vergemakkelijken het samenwerken en de omgang met elkaar in de groep omdat ieder weet wat hij van de andere groepsleden mag verwachten en wat er van hem verwacht wordt. We spreken hier over positieve groepsnormen. Ze dienen ertoe om samen te werken aan een gezamenlijk doel. Er zijn echter ook negatieve (antisociale) groepsnormen. Deze normen werken juist tegengesteld. Er wordt niet naar een gezamenlijk doel toegewerkt. Hoewel normen meestal gelden voor de hele groep, zijn er soms normen die alleen voor bepaalde mensen in de groep gelden. Verder zal soms opvallen dat bepaalde normen veel strenger bewaakt worden dan andere. Een belangrijk kenmerk van groepsnormen is gemeenschappelijkheid. Dat betekent dat in de meeste groepen afwijken van de groep niet is toegestaan. Wijkt iemand toch af, dan zal op hem sterke druk worden uitgeoefend om zich aan te passen.²⁶ Blijft iemand afwijken

²⁵ Gieles 1988, blz. 153

²⁶ Remmerswaal 2008, blz. 24

dan zal de groep hem op een gegeven moment negeren en/of uit de groep zetten.

3.2.3 Groepscohesie

Groepscohesie wil zeggen in hoeverre de groepsleden op elkaar betrokken zijn.²⁷ Cohesie zorgt voor verantwoordelijkheid voor elkaar. Een sterke groepscohesie kan een positieve invloed hebben op het groepsklimaat. Het betekent echter ook dat de groepsdruk sterker wordt. Er is meer controle op elkaar. Afwijking van de normen wordt niet getolereerd. Het is afhankelijk van de groepsnormen of een sterke groepscohesie een positieve uitwerking heeft. Indien er positieve groepsnormen heersen, die gericht zijn op het samen werken aan de doelstelling, is het positief. Er kunnen echter ook antisociale groepsnormen heersen. Daarbij is een sterke groepscohesie negatief voor de groep.

Over de invloed van de groepscohesie op zondebokvorming zijn de meningen verdeeld. Volgens Douglas komt het zondebokverschijnsel veel voor als de groepscohesie zwak is, bijvoorbeeld als ze van de ene naar de andere fase gaat.²⁸ Van der Ploeg echter stelt dat in een sterk cohesieve groep de kans op zondebokvorming groter is. Een sterk cohesieve groep heeft echter ook meer mogelijkheden om dit verschijnsel samen op te lossen, doordat gesprek erover mogelijk is.

De cohesie in groep 5 is groot, vooral onder de meisjes. Je ziet wel twee groepen: de jongens en de meisjes. De meisjes letter erg op wat de jongens doen en roepen meteen als ze iets doen wat niet mag. Dit heeft een negatief effect op de jongens en het frustreert hen.

3.3 De positieve groep

Er zijn grote verschillen tussen de groepen. In de ene groep lijkt alles vanzelf te gaan; de kinderen lossen problemen zelf op en zijn geïnteresseerd in de les van de leerkracht. De kinderen komen met plezier naar school en gaan op een positieve manier met elkaar om. In de andere groep zijn er kinderen die met lood in hun schoenen naar school gaan. Hier is een groot verschil tussen de positieve en negatieve groep. Dit onderscheid maakt René van Engelen dan ook in zijn boek 'Grip op de groep'.

3.3.1 Kenmerken van de positieve groep

Typerend voor een groep is het ontstaan van groepsnormen, zoals we al eerder hebben gezien. Er is sprake van een positieve groep als er groepsnormen zijn die onze maatschappij als positief ervaart.²⁹

Kenmerken van een positieve groep:

- *De leden zijn eensgezind en gemotiveerd om groepsdoelen te halen.* Kinderen hebben er plezier in om samen dingen te doen en het bereiken van een doel geeft een positief gevoel. Hiervan kan de leerkracht gebruik maken door regelmatig met groepsopdrachten te werken.

²⁷ Gieles 1988, blz. 149

²⁸ Douglas, T. *Survival in groups, the basics of group membership*. Buckingham, 1995, blz. 111. Verder aangehaald als: Douglas 1995.

²⁹ Van Engelen, 2007 blz. 23

- *Groepsleden voelen zich medeverantwoordelijk voor de eigen groep.* Als er bijvoorbeeld twee leerlingen ruzie hebben moedigt de rest ze niet aan maar ze kiezen voor een positieve oplossing. Als ik hierbij naar mijn eigen groep kijk, zie ik dat als er ruzie gemaakt wordt een deel van de groep partij kiest voor de één of de ander, waardoor het conflict versterkt wordt.
- *De leden tonen respect voor de mening en het karakter van een ander groepslid.*
- *Groepsleden zijn bereid tot samenwerking.* Kinderen kunnen samen conflicten oplossen. Kinderen kunnen ook samen een groepsopdracht maken.

De vier genoemde kenmerken van positieve groepsnormen kunnen zowel optreden in een grote groep als in subgroepen. Een positieve subgroep binnen de groep kan opvallen en als voorbeeld dienen voor de rest van de groep.

In groep 5 heb ik de groep ingedeeld in kleinere groepjes, zo is ook de klas ingericht. Ik zie een duidelijk verschil tussen de groepjes als het gaat om samenwerking. Sommige groepen overleggen veel samen en komen vaak samen tot oplossingen. Bij andere groepjes willen ze allemaal hun eigen ding doen en lukt het niet om tot een gezamenlijke oplossing te komen.

3.3.2 Rollen in een positieve groep

In een groep met positieve groepsnormen krijgen de kinderen de ruimte om die rol (of rollen) die ze het meest ligt (liggen) ook te vervullen. De rollen in de groep worden verdeeld via het proces van groepsvorming. (zie 3.2.1)

Van Engelen onderscheidt zeven verschillende rollen, die ingedeeld zijn in Leidinggevende rollen en overige groepsleden.³⁰

Leidinggevend:

1. Gezagsdrager
2. Sociaal werker
3. Organisator

Overige groepsleden:

4. Verkenner
5. Volger
6. Appellant
7. Joker

Een kind kan, zoals eerder vermeld, meerdere rollen vervullen.

De rol van de *gezagsdrager* is heel bijzonder. Dit is niet altijd het meest opvallende kind in de klas. Maar wel degene die de meeste invloed heeft op de groep, zolang deze persoon zich houdt aan de regels van de groep.

De *sociaal werker* heeft vooral interesse in mensen en relaties en bewaakt de sfeer in de groep en het welzijn van de groepsleden. Volgens Gieles 'de ziel van de sfeer in de groep'.³¹

De *organisator* weet alles te regelen. Hij verdeelt de taken en bewaakt of ze worden gedaan. Deze persoon is in een groep gemakkelijk te herkennen.

Verkenners nemen initiatieven op het moment dat duidelijk is wat de bedoeling is. Zij nemen ook nogal eens de positie over van de organisator.

Volgers zijn groepsleden die binnen de groep trouw doen wat er van hen gevraagd wordt. Zij bepalen in feite de macht van de organisator, zolang ze loyaal aan hem zijn.

³⁰ Van Engelen, 2007 blz. 25

³¹ Gieles e.a., 1986

De *appellant* appelleert aan gevoelens van zorgzaamheid en mededogen, van verantwoordelijkheid voor de groep. Dit kan door een mentale of fysieke zwakte of handicap zijn, of omdat de persoon in een verdrietige situatie zit. Deze rol zorgt ervoor dat de onderlinge relaties sterker worden.

De laatste rol is die van *joker*. De rol zorgt voor een grote mate van relativering in de groep. De joker doorbreekt vaak de groepsregels en de groepshiërarchie. De joker voorkomt dat zaken binnen de groep te 'serieus' worden en uit de hand lopen.

Een positieve groep heeft een positieve invloed op het leer- en leefklimaat in de groep. De leerlingen voelen zich op hun gemak en kunnen meer zichzelf zijn dan in een negatieve groep. Een positieve groep is ook heel belangrijk voor het adaptief onderwijs. Er is voldoende ruimte voor de drie basisbehoeften waarin voorzien moet worden: relatie, autonomie en competentie. Als kinderen elkaar respecteren (relatie) kunnen (competentie) ze samen zonder hulp van de leerkracht (autonomie) zoeken naar een goede oplossing.

3.4 De negatieve groep

Als er in een groep ruzies en spanningen zijn, gepest wordt en kinderen zich tijdens een les met andere zaken bezig houden dan de lesstof, is er sprake van een negatieve groep.

3.4.1 Kenmerken van een negatieve groep

In een negatieve groep heersen normen die in onze maatschappij als negatief worden gezien, denk daarbij aan kleineren, pesten en het strijden om de macht. Kenmerken van een negatieve groep zijn:³²

- *Er is een continue strijd om het doel, de harmonie ontbreekt.* In de negatieve groep zijn er altijd leden die de gestelde doelen omver willen werpen en een ander doel voorop willen stellen. Dit geeft veel onrust en maakt de groep weinig taakgericht. Een leider van een dergelijke groep probeert de boel bijeen te houden door de groep een negatief doel op te leggen. Dit gebeurt dan bijvoorbeeld door een vijand van buitenaf te creëren, zoals een leerkracht of klasgenoot.
- *Leden voelen zich niet medeverantwoordelijk voor de groep.* Als er dingen fout gaan voelen de leden van de groep zich hiervoor niet verantwoordelijk.
- *Leden tonen geen respect voor de mening en het karakter van de ander.* Doordat er continu strijd is, is er weinig tot geen ruimte voor medeleven met en inleving in de ander. Er wordt niet voorzien in de basisbehoeften van het adaptief onderwijs, nl. relatie, autonomie en competentie. Vooral de behoefte aan relatie staat onder zware druk in een negatieve groep. Hieruit komt frustratie voort, dat wordt afgereageerd op iemand die weinig of geen verweer heeft, een zondebok. Dit zie ik ook in de groep jongens in mijn groep gebeuren. De jongens zijn heel verschillend van karakter. Eén van de vijf is nogal onzeker en komt ook heel kwetsbaar over. Hij is vaak het doelwit van pestgedrag van de andere jongens die zich gefrustreerd voelen.

³² Van Engelen, 2007, blz. 30

- *Bepaalde rollen ontbreken.* Een aantal rollen die in de positieve groep wel naar voren komen, komen niet terug in een negatieve groep. Zo is er geen gezagsdrager anders zou er geen strijd zijn om het groepsdoel. Door het ontbreken van respect voor elkaar kan de sociaal werker ook niets doen. Ook de rol van joker ontbreekt. Het past niet in het patroon van een negatieve groep om te relativeren door middel van humor. De andere rollen krijgen een andere invulling.

3.4.2 Rollen in een negatieve groep

Een negatieve groep is wel een groep. Er ontstaan ook diverse rollen in een negatieve rol. Wel hebben deze rollen vaak een meer negatieve invulling in vergelijking met een positieve groep.

Leidinggevenden:

- Dictator

Overige groepsleden:

- Intrigant
- Meeloper
- Zondebok

De enige leidinggevende van de groep is de dictator. Hij probeert met negatieve doelen de groep bij elkaar te houden. Hierdoor zorgt hij ervoor dat anderen slachtoffer zijn van de groep. Er wordt vaak een gezamenlijke vijand gezocht. Dat is een 'mooi' doelwit voor de groep.

De positie van de dictator wordt steeds bedreigd door de intriganten. Zij proberen door roddelen, pesten, intrigeren, aanhang te verwerven. Onder deze intriganten zijn er ook de meelopers. Zij volgen de veiligste weg voor henzelf, de intrigant of de dictator. Ze moeten ervoor zorgen dat ze niet onderaan de hiërarchie terecht komen. De onderste rol in de hiërarchie van de negatieve groep is die van de zondebok. De zondebok wordt continue gepest.

In een negatieve groep gaat veel energie verloren aan de gebeurtenissen in de groep. Daardoor hebben ze minder energie voor de leerprocessen.

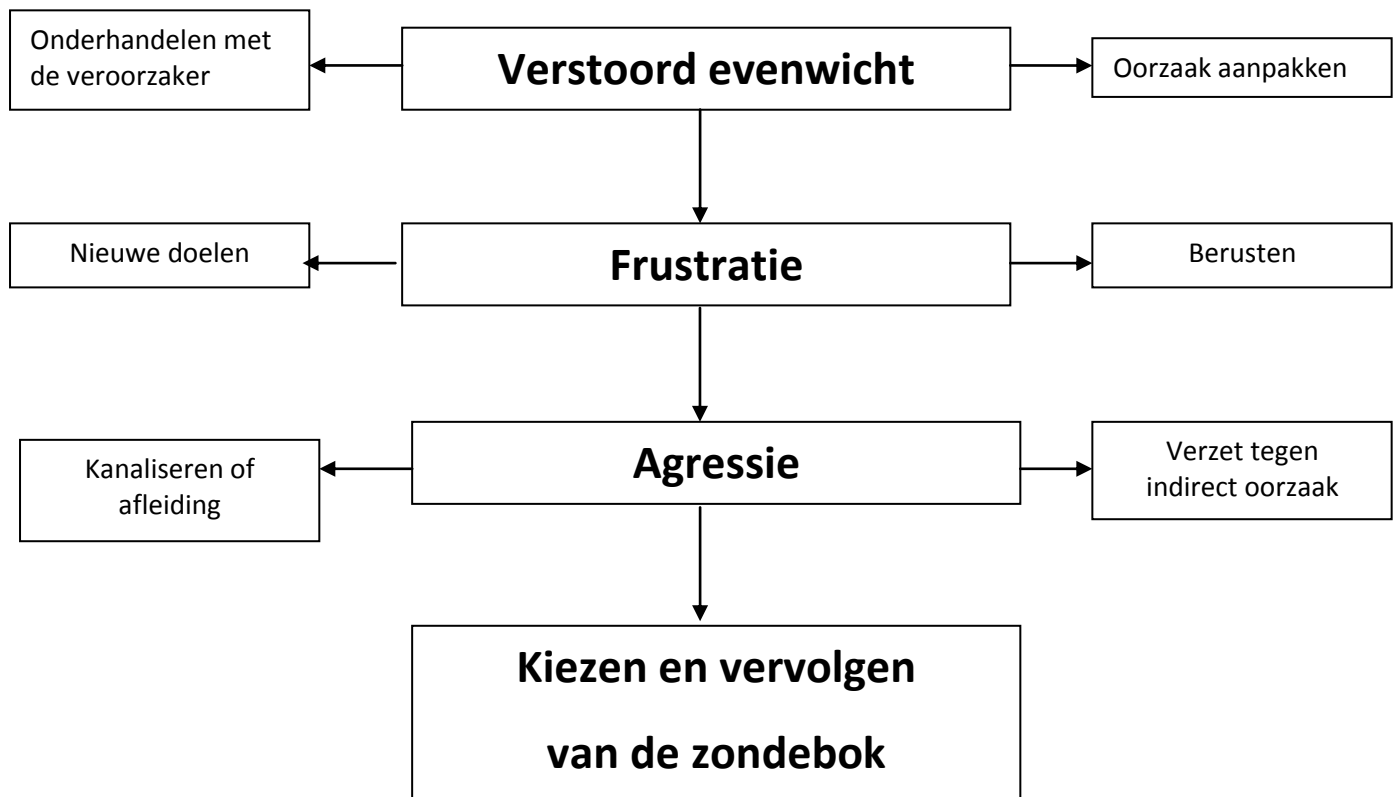
In een negatieve groep wordt niet tegemoetgekomen aan de drie basisbehoeften van adaptief onderwijs. Er is een slecht leer- en leefklimaat.

Vooraf de zondebok heeft het zwaar. Deze kinderen worden continue gepest en de groep straalt hiermee duidelijk uit dat ze niet met dit kind willen omgaan. Er is geen respect voor elkaar. Vooral de zondebok ervaart dat er geen relatie mogelijk is. Daardoor voelen kinderen zich ook niet competent om hun werk te doen. Door de beklemmende hiërarchie van de negatieve groep is er weinig ruimte voor autonomie. Het zal voor een leerkracht ook heel moeilijk zijn om in een dergelijke groep te werken aan meer zelfstandigheid en autonomie.

3.5 De functie van de zondebok

In de vorige paragraaf bespraken we al hoe de functie van zondebok ontstaat. De zondebok is nodig om een 'doelwit' te hebben voor de groep. Een gezamenlijk doelwit geeft saamhorigheid in de groep, ook al gaat het hier om een negatieve invulling van saamhorigheid. In een negatieve groep wordt de zondebok als bliksemafleider gebruikt voor de frustraties over het slecht functioneren van de groep. De agressie die voortkomt uit frustratie, keert zich tegen een weerloos slachtoffer. Als je zelf mee gaat pesten geeft dat de garantie dat je zelf geen

zondeboek wordt. Bob van der Meer gaf het ontstaan van een zondebokfunctie weer in een schema:³³

De zondebok voorziet dus in een behoefte van de groep. Het helpt de agressie te kanaliseren. De voornaamste functie is de groep te redden. Zo krijgt de groep de tijd haar positie te overwegen.³⁴ Douglas stelt dat een zondebokpositie noodzakelijk is, er zijn altijd spanningen en agressie in de groep die hun weg moeten vinden. Zondebokken hebben zeker in de sociaal-emotionele sfeer van groepshandhaving een functie. Door slechte gevoelens naar zich toe te trekken of over zich heen te krijgen, maken zij energie vrij voor andere doeleinden. Een 'leidersrol' gericht op harmonie in de groep.³⁵ Het gebruiken van de zondebok kan heel subtiel zijn. Waakzame ogen zijn nodig om tijdig te merken dat er iemand in de groep misschien subtiel maar kwaadaardig gepest wordt.³⁶

³³ De Meyer 1994, blz. 15

³⁴ Douglas 1955, blz. 111

³⁵ Douglas 1979, blz. 35

³⁶ Gualtherie van Weezel, L. en K. Waaldijk, *Doelgroepen in de residentiële hulpverlening. Basisleerboek inrichtingswerk*.

4. De leerkracht en de zondebok

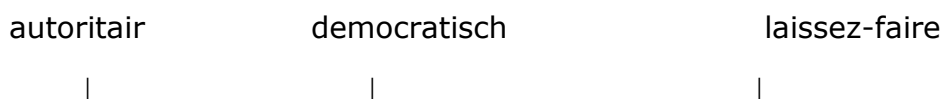
4.1 Inleiding

Tijdens het werk is mij heel duidelijk geworden dat ik als leerkracht de zondebokpositie in stand kan houden en hoe moeilijk het te doorbreken is. Eens waren alle kinderen buiten op het plein. Op een gegeven moment kwam Robbie naar binnen, helemaal in tranen want iedereen pestte hem. Het bleek dat hij niet mee mocht spelen met zijn groepsgenoten, maar hij bemoeide zich wel overal mee. Dat waren de anderen zat geworden. Hij zat er zo verdrietig bij toen hij aan mij vertelde wat er gebeurd was, dat ik me opeens realiseerde dat er ook in hem een persoon schuil ging met gevoelens, waar ik me vaak niet zo van bewust was. Robbie roept snel irritatie bij mij op. Ik vind het heel moeilijk hem positief te benaderen. Nu zag ik dat het wel heel belangrijk is om hem uit deze negatieve positie te halen. Daarom wil ik ook kijken welke factoren vanuit de leerkracht van invloed zijn op het ontstaan van een zondebok in de klas. Daarbij wil ik kijken welke leiderschapsstijlen er zijn en welke invloed deze hebben op de groep. Ook wil ik kijken hoe persoonlijke factoren van de leerkracht van invloed zijn op de sfeer in de groep en op het ontstaan van een zondebokfunctie.

4.2 De leiderschapsstijlen

Vanuit de literatuur kunnen we drie leiderschapsstijlen onderscheiden:³⁷

- Autoritair leiderschap
- Democratisch leiderschap
- Laat-maar-waaien leiderschap (laissez-faire)

Voor zo'n driedeling valt wel iets te zeggen. Omdat als aanduiding voor het verschil tussen leiderschapsvormen vaak de plaats waar beslissingen genomen worden of de participatie van de groep bij de besluitvorming als kernpunt wordt genomen, is het mogelijk elke vorm van leiderschap te lokaliseren op een schaal. Op het ene uiteinde van de schaal worden alle beslissingen genomen door de leider, terwijl aan het andere uiteinde de leerlingen volledige vrijheid genieten. In het midden van de schaal vinden we dan een vorm van leiderschap die de uitersten bij elkaar brengt. Zowel de leider als de groep dragen bij tot de beslissingen. Er is een gedeelde verantwoordelijkheid.

Autoritair leiderschap

Men spreekt van autoritair leiderschap als de volgende kenmerken overwegend aanwezig zijn:

- Alle beslissingen worden door de leerkracht genomen.
- De leerkracht wil geacht en geëerbiedigd worden.

³⁷ www.webhogent.be, lerarenopleiding, cursus psychologie eerste jaar, 23-02-2010

- Hij geeft zeer regelmatig bevelen en voorschriften.
- De leerkracht heeft weinig respect voor de wensen en de belangen van de leerlingen.
- De leerkracht oefent veel controle uit.
- De activiteiten van de leerlingen worden duidelijk teruggedrongen.

Democratisch leiderschap

Er is sprake van democratisch leiderschap wanneer de volgende kenmerken voor het merendeel vast te stellen zijn:

- Beslissingen zijn groepsaangelegenheden.
- De leerling wordt als persoon gerespecteerd.
- De leerkracht houdt rekening met het denken en voelen van de leerlingen.
- Uitwisseling van meningen wordt aangemoedigd.
- Leerlingen krijgen gelegenheid tot onafhankelijkheid, verantwoordelijkheid en initiatief.

Laissez-faire leiderschap

Kenmerken van laissez-faire leiderschap zijn:

- Onverschilligheid.
- Volstrekte vrijheid voor groeps- zowel als individuele beslissingen.
- De leerkracht biedt materiaal aan, maar onthoudt zich verder van enige inmenging.
- De leerkracht geeft alleen advies als men erom vraagt.
- De leerkracht geeft zijn lesje zonder zich veel om zijn leerlingen of het resultaat van zijn onderwijs te bekommeren.

De beschreven leiderschapsstijlen met hun kenmerken zijn extremen. In de praktijk zullen ze niet zo uitgesproken voorkomen en zullen er kenmerken van meerdere leiderschapsstijlen door elkaar voorkomen. Men spreekt van een leiderschapsstijl als een aantal van de genoemde kenmerken vaak voorkomen.

4.3 De leiderschapsstijlen en het ontstaan van een zondebok

Autoritair leiderschap

Vanuit de mening van Remmerswaal, dat autoritair leiderschap voortkomt uit persoonlijke angst of twijfel, lijkt het alsof de autoritaire leider een negatieve invloed heeft op de groep. Het is een manier van werken voor de leerkracht om zichzelf staande te houden.

In de literatuur wordt veel gewezen op het feit dat autoritair leiderschap zondebokvorming versterkt. Gieles noemt als effecten op de groep van autoritair leiderschap onder meer: meer ontevreden en agressief gedrag, gevoel van onderdrukking en opgekropte frustraties, meer zondebokverschijnselen.³⁸ Er zijn twee reactievormen te noemen op autoritair leiderschap:

- Een agressieve reactie.
- Een onderwerpende reactie.

Autoritair leiderschap roept in het algemeen agressie en vijandigheid op, vooral omdat de groepsleden geprikkeld raken door de beperkingen in hun bewegingsruimte. De leider legt meer beperkingen op en het wij-gevoel is minder ontwikkeld. Hierdoor is de agressie sterker. De sterke controle voorkomt

³⁸ Gieles 1988, blz. 140

openlijk geuite agressie.³⁹ Die agressie is echter wel aanwezig, wordt zelfs sterker omdat ze niet geuit mag worden. In de onderwerpende reactie op autoritair leiderschap gaat een grote mate van innerlijke spanning schuil. Er ontstaat een spiraalbeweging:

1. Autoritair leiderschap beperkt bewegingsruimte, dit roept agressie op.
2. Deze agressie mag niet geuit worden tegen de leider, richt zich tegen medegroepsleden.
3. De leider probeert zijn greep op de groep te versterken door de controle te vermeerderen.
4. Dit zorgt voor meer onderdrukking van de groepsleden.

Leiders proberen op twee manieren deze spiraal te vermijden:

- Door ervoor te zorgen dat de groepsleden blinde gehoorzaamheid aan de leider waardevol vinden.
- Door het toestaan van een zekere mate van openlijke agressie, maar dan in gekanaliseerde vorm: bijvoorbeeld tegenover personen die niet tot de groep behoren of door bepaalde groepsleden uit de groep te laten sluiten. Dan is er sprake van zondebokvorming.⁴⁰

Democratisch leiderschap

Bij democratisch geleide groepen werkt de leider zelf mee als groepslid. Beslissingen worden samen genomen.⁴¹ De leider geeft wel de grote lijn aan. Dit biedt de groep steun en veiligheid. Doordat de groep veel samen doet, ontstaat er een sterker wij-gevoel, wat het agressieve gedrag kan tegengaan. In een groep met een sterk wij-gevoel is de kans op een zondebok buiten de groep groter. De groep kan zich bijvoorbeeld richten op leden van andere groepen, of iemand die wel op school werkt maar niet tot de groep behoort, bijvoorbeeld een onderwijsassistent of een conciërge. In een groep met een sterk wij-gevoel zullen echter minder spanningen ontstaan, zodat er minder agressie heerst.

Laissez-faire leiderschap

Bij dit leiderschap werkt de leider zelf niet mee, hij wordt geen lid van de groep. De groep krijgt veel vrijheid. De leider geeft geen aanwijzingen.⁴² Dit betekent ook dat de groep weinig ondersteuning en veiligheid krijgt. De invloed op de groep is gering. Er is weinig samenhang in de groep. Er ontstaat geen wij-gevoel. Groepen hebben meestal behoefte aan een leider. Er zal dus onder dit leiderschap meer kans zijn op een machtsstrijd onder de groepsleden. Een informele groepsleider zal zich ontpoppen. Dit betekent ook dat de kans op zondebokvorming groter is. Doordat de formele leider geen lid is van de groep, zal hij niet snel zicht hebben op de rolverdeling in de groep en kan de groep zijn gang gaan.

4.4 Persoonlijke factoren van de leerkracht

Ook de leerkracht is een klasgenoot. Hij is niet alleen iemand die een kind onderwijst in de schoolvakken. Zijn manier van omgaan met de leerlingen is van invloed op de kinderlijke ontwikkeling in het algemeen. Al is men het er in de

³⁹ Remmerswaal, 2008, blz. 145.

⁴⁰ Remmerswaal, 2008, blz. 145

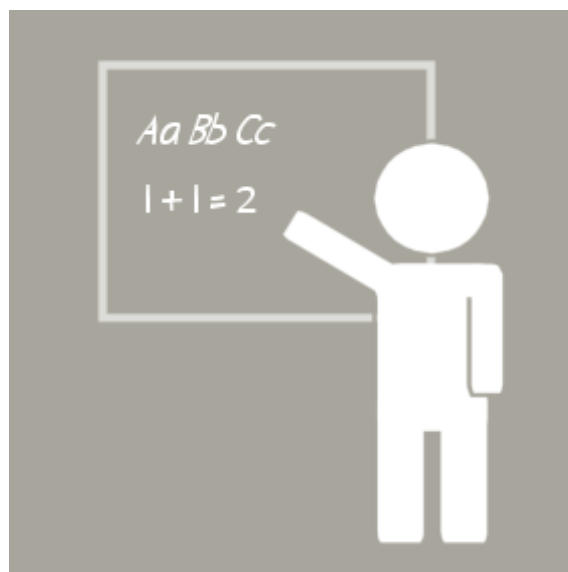
⁴¹ Gieles 1988, blz. 140

⁴² Gieles 1988, blz. 140

ontwikkelingspsychologie over eens dat dit de invloed van het ouderlijk huis niet kan evenaren. Als een kind thuis veel problemen heeft, kan een dagelijks verblijf in de nabijheid van een evenwichtige leerkracht echter een rustpunt betekenen. Een leerkracht kan intellectuele belangstelling wekken bij het kind als dit het van huis uit niet meekrijgt. Ook draagt hij veel cultureel bepaalde sociale omgangsregels over. In een schoolklas komen deze nu eenmaal veel vaker aan de orde dan in de ons-kent-ons-situatie van een gezin.⁴³

Over persoonlijke factoren van de leerkracht die kunnen bijdragen aan zondebokvorming is in de literatuur weinig vermeld. Naar mijn mening mogen we hier niet aan voorbij gaan. Ook bij de leerkrachten kan veel agressie voorkomen, door allerlei oorzaken. De privésituatie kan moeilijk zijn, waardoor de leerkracht veel spanningen kent. Daarnaast kunnen allerlei factoren op het werk van invloed zijn. Het kan voorkomen dat hij niet over voldoende capaciteiten beschikt om de groep te leiden. Hij werkt in dat geval boven zijn macht. Dit zal leiden tot stress. Ook binnen het team van leerkrachten kunnen problemen ontstaan waardoor de individuele leerkrachten hun werk niet goed meer kunnen doen. Zo kunnen we ook denken aan allerlei onzekerheden in de organisatie, bijvoorbeeld reorganisaties waardoor het behoud van functies onzeker wordt. Dit alles kan agressie doen ontstaan bij de leerkracht. Wanneer er geen weg is, of als er geen gebruik van wordt gemaakt, om die agressie af te kunnen reageren, is de kans groot dat het op de klas terecht komt. En al is dat niet het geval, de leerkracht zal in een dergelijke situatie weinig ruimte kunnen bieden aan de groep om hun agressie te kanaliseren.

Dit heb ik zelf ook gemerkt op onze school. De directeur vertrok en aan het begin van het nieuwe schooljaar was deze functie nog niet vervuld. Taken werden verdeeld onder de leerkrachten, waardoor de werkdruk hoog werd. Daarnaast lag er een inspectierapport, waaruit bleek dat een aantal zaken niet voldoende waren. Er moest een nieuw plan van aanpak komen met daaruit voortvloeiend extra inzet voor de leerkrachten. In een dergelijke situatie is het zo belangrijk dat de sfeer en samenwerking in het team goed is. De sfeer in het team is van invloed op de sfeer in de school en dus ook in de groepen.

⁴³ Kohnstamm, Rita, De leerkracht als klasgenoot, Bohn Stafleu van Loghum, 2009

5. Voorkomen of doorbreken van de zondebokfunctie

5.1 Inleiding

We hebben nu gezien hoe de zondebokfunctie in de groep ontstaat en welke factoren daarop van invloed zijn, vanuit het kind, vanuit de groep en vanuit de leerkracht. Een belangrijke vraag die ik mij aan het begin van dit onderzoek heb gesteld is: Hoe kan deze zondebokpositie voorkomen of doorbroken worden. Pesten is niet volledig uit te bannen. Je kunt wel maatregelen treffen om pestgedrag in te perken en structureel pesten te voorkomen. In dit hoofdstuk willen we eerst kijken hoe we pesten kunnen voorkomen op school en hoe we het kunnen herkennen. Daarna bespreken we verschillende methoden, die we in de literatuur tegenkomen, voor het aanpakken van pestgedrag in de klas.

5.2 Voorkomen van een zondebokpositie

Wil je op een school pestgedrag voorkomen en zo snel mogelijk adequaat kunnen handelen als het toch aan de orde is, dan is een goed doordacht anti-pestbeleid noodzakelijk. Dit beleid wordt schriftelijk uitgedrukt in een pestprotocol. Een pestprotocol is onmisbaar op iedere school.

Een pestprotocol geeft kinderen, leerkrachten en ouders duidelijkheid over hoe er gehandeld wordt wanneer er gepest wordt. Door het protocol te volgen ontstaat een samenwerking tussen leerkracht, pester, gepeste, overige klasgenoten en ouders. Deze vorm van samenwerken wordt de vijfsporenaanpak genoemd. Daarbij worden gebeurtenissen die te maken hebben met de pestsituatie vastgelegd, zodat het verloop gevolgd kan worden. Hierdoor ontstaat helderheid voor alle partijen.

Het feit dat de school er beleid op gemaakt heeft, geeft aan dat de school onderkent dat pesten een probleem is en dat het niet gedoogd wordt. Wanneer zij vervolgens direct optreedt wanneer er sprake is van pesten, is het voor de pesters duidelijk dat wat ze doen risico met zich meebrengt. Een pestprotocol hebben is niet het enige. Je hebt als school niets aan protocollen als de leerkrachten, ouders en leerlingen er niet van op de hoogte zijn. Daarom is goede communicatie belangrijk, zodat leerkrachten en ouders meteen kunnen handelen als ze pestgedrag vermoeden of waarnemen.

We hebben gezien dat pestgedrag soms ook wordt opgeroepen door het kind, de zondebok, zelf. Door de manier waarop het kind zich gedraagt en met anderen omgaat. Daarom is er soms hulp van buiten af nodig in de vorm van een weerbaarheidstraining of een sociale vaardigheidstraining. Want je kunt nog zo je best doen, soms maakt het karakter van het kind het moeilijk om het kind te helpen weerbaar te worden. In dat geval kan wat hulp in de vorm van een training uitkomst brengen.

Leerlingen kunnen in kleine groepen goed leren weerbaarder te zijn, om te gaan met faalangst of minder snel boos te worden. Trainen werkt alleen als de leerlingen veel oefenen en er thuis en op school bij gesteund worden. Een voorbeeld van een dergelijke training is de 'Kanjerttraining'. Hiermee kan ook de sfeer in de groep worden aangepakt.

5.2 Herkennen van een zondebokpositie

Om iets aan pestgedrag te kunnen doen is het allereerst van belang dat je als leerkracht weet dat een kind gepest wordt. Een kind, dat gepest wordt, zal dit echter niet één, twee, drie toegeven. Het kind is meestal bang voor de belagers en weet wat er gebeurt, als hij de mond voorbij praat. Toch is het voor een ouder, verzorger of zelfs de leerkracht mogelijk pesten te "herkennen". Hier volgen een aantal gerichte "symptomen", waaraan te herkennen is of een kind gepest wordt.⁴⁴

- Niet meer naar school, de sportclub en naar buiten willen of daarvoor uitvluchten verzinnen;
- Alleen staan in de pauze;
- Niet meer willen vertellen over school, sportclub of buitenspelen;
- Geen klasgenoten mee naar huis nemen en/of nooit uitgenodigd worden op partijtjes;
- Slaapproblemen, nachtmerries en bedplassen;
- Concentratieproblemen, snel prikkelbaar en boos;
- Lichamelijke klachten zoals buikpijn, hoofdpijn en moeheid;
- Blauwe plekken;
- Beschadigde of kwijtgeraakte spullen.

5.3 Doorbreken van een zondebokpositie

De volgende vier manieren worden in de literatuur genoemd om pestgedrag aan te pakken. Daarbij is een combinatie ook mogelijk omdat de ene methode meer compleet is dan de andere. Ze kunnen elkaar ook opvolgen.

1. Gesprek aangaan
2. Vijfsporenaanpak
3. Peermediation
4. No Blame aanpak

⁴⁴ www.pestpagina.nl/pestenherkennen, 24-03-2010.

1. Gesprek aangaan

Zoals we al constateerden zijn kinderen vaak bang thuis of op school iets over pesten te vertellen. Als ze NIETS vertellen, wordt het pesten echter erger en het duurt langer. Waarom vertellen ze het niet? Ze zijn misschien bang om het te vertellen, omdat je dan meteen boos wordt op de daders.

Ze zijn misschien bang dat dat weer een reden is om nog erger gepest te worden.

Daarom een aantal tips voor hulp aan de zondebok:

- Zorg dat je er niet meteen iets aan gaat doen zodra een leerling iets over pesten vertelt.
- Laat merken dat je wilt helpen maar doe nog niets!
- Kijk of je het zelf kunt waarnemen.
- Ga het gesprek met het gepeste kind buiten de les aan. Bijvoorbeeld na schooltijd of in de pauze. Zo voorkom je dat andere kinderen mee kunnen luisteren en het kind een onveilig gevoel krijgt.
- Luister naar het kind en stel vragen.
- Bespreek dan samen met de leerling wat hij/ zij al heeft gedaan om het pesten te stoppen.
- Bedenk samen de volgende stap: 'wat gaan we er nu samen aan doen?'
- Doe niets buiten de leerling om want daar zijn veel leerlingen juist zo bang voor.

Spreek de pester aan:

- Ga het gesprek met de pester buiten de les aan.
- Spreek de pester aan en maak hem duidelijk dat hij moet stoppen met het pesten.
- Maak de pester bewust van het effect van zijn gedrag.
- Afhankelijk van de ernst van het pesten kan een straf worden uitgedeeld. Contact opnemen met de ouders is één van de mogelijkheden.

2. Vijfsporen aanpak

Deze aanpak is gericht op de verschillende partijen die betrokken zijn bij pesten:

- het gepeste kind
- de pester
- de ouders
- de klasgenoten
- de school.

Deze methode is bedacht door de Noor Olweus. Uit wetenschappelijk onderzoek is gebleken dat dit één van de weinige effectieve manieren is om pesten aan te pakken, vooral door het effect op de lange termijn. De volgende vijf sporen worden uitgewerkt:

Steun bieden aan het kind dat gepest wordt:

- ✓ Naar het kind luisteren en zijn probleem serieus nemen.
- ✓ Met het kind overleggen over mogelijke oplossingen.
- ✓ Samen met het kind werken aan oplossingen.
- ✓ Zonodig zorgen dat het kind deskundige hulp krijgt, bijvoorbeeld een sociale vaardigheidstraining om weerbaar te worden.
- ✓ Zorgen voor follow-up gesprekken.

Steun bieden aan het kind dat zelf pest:

- ✓ Met het kind bespreken wat pesten voor een ander betekent.
- ✓ Het kind helpen om op een positieve manier relaties te onderhouden met andere kinderen.
- ✓ Het kind helpen om zich aan regels en afspraken te houden.
- ✓ Zorgen dat het kind zich veilig voelt; uitleggen wat jij als leerkracht gaat doen om het pesten te stoppen.
- ✓ Stel grenzen en verbind daar consequenties aan.
- ✓ Zorgen voor follow-up gesprekken.

De ouders van het gepeste en van het pestende kind steunen:

- ✓ Ouders die zich zorgen maken over pesten serieus nemen.
- ✓ Ouders op de hoogte houden van pestsituaties.
- ✓ Informatie en advies geven over pesten en de manieren waarop pesten kan worden aangepakt.
- ✓ In samenwerking tussen school en ouders het pestprobleem aanpakken. Zowel op school als vanuit de thuissituatie.
- ✓ Zonodig ouders doorverwijzen naar deskundige ondersteuning.

De middengroep (de rest van de klas) betrekken bij de oplossingen van het pestprobleem:

- ✓ Met de kinderen praten over pesten en over hun eigen rol daarbij.
- ✓ Met de kinderen overleggen over mogelijke oplossingen en over wat ze zelf kunnen bijdragen aan die oplossingen.
- ✓ Samen met de kinderen werken aan oplossingen, waarbij ze zelf een actieve rol spelen.

De algemene verantwoordelijkheid van de school

- ✓ De school zorgt dat de directie, de mentoren en de docenten voldoende informatie hebben over pesten in het algemeen en het aanpakken van pesten in de eigen groep en de eigen school.
- ✓ De school neemt stelling tegen het pesten.
- ✓ De school brengt de huidige situatie rond pestbeleid in kaart (bijvoorbeeld via de quick scan pestbeleid).
- ✓ De school werkt aan een goed beleid rond pesten en veiligheid van leerlingen waar de hele school bij betrokken is.

3. Peermediation

Leerlingen bemiddelen zelf bij conflicten tussen leerlingen. Zij begeleiden als neutrale bemiddelaar tussen leerlingen die met elkaar een conflict hebben. De drempel om conflicten met leerlingen te bespreken is lager dan bij het bespreken met mentoren of vertrouwenspersonen. Leerkrachten worden ontlast en leerlingen leren sociale vaardigheden en ontwikkelen meer zelfvertrouwen. Het is een zeer effectieve werkwijze door de snelheid en het informele karakter. De ervaringen zijn positief: bij meting blijkt peer mediation bij te dragen aan het veiligheidsgevoel bij leerlingen en leerkrachten. Ook neemt het aantal incidenten met (verbaal) geweld drastisch en blijvend af.

4. No Blame aanpak

De No Blame aanpak is een probleemoplossende methode om met pestproblemen om te gaan. Uitgangspunt is dat het belangrijker is het probleem

op te lossen dan de pester te straffen. De No Blame methode is een positieve manier om pesten aan te pakken, zonder 'beschuldigende' vinger.

Gezamenlijke verantwoordelijkheid

De methode werkt volgens een vast stappenplan. Kenmerkend is dat een beroep wordt gedaan op de kracht van de groep. Kinderen worden samen verantwoordelijk gemaakt voor de groeps sfeer en het welbevinden van hun klasgenootjes.

No Blame Nederland⁴⁵

De No Blame aanpak is alleen effectief als hij op de juiste manier uit wordt gevoerd. No Blame Nederland is de enige aanbieder van cursussen in de No Blame aanpak. Bij No Blame Nederland kunt u terecht voor informatie over de methodiek en de inhoud van de cursussen.⁴⁶

⁴⁵ www.noblamenederland.nl, 24-03-2010

⁴⁶ www.pestweb.nl, 24-03-2010

6 Beïnvloeding van de groep

6.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk hebben we besproken wat je als leerkracht zou kunnen doen om de zondebokpositie te voorkomen of te doorbreken. Opvallend bij de diverse methodes vind ik wel het belang van de rest van de groep. Hulp aan de zondebok alleen is niet voldoende om de positie te veranderen. Daarbij is verandering van de groep hard nodig. Daarvoor zijn ook diverse programma's ontwikkeld. In dit hoofdstuk wil ik kijken hoe we als leerkracht invloed kunnen uitoefenen op de processen in de groep en welke middelen we daarvoor hebben.

6.2 Hanteren van groepsdynamische processen

Omdat groepsdynamische processen zoveel invloed hebben op het klimaat in de groep en op het ontstaan van de zondebokpositie, is het belangrijk dat de leerkracht deze processen weet te hanteren en er invloed op kan uitoefenen. Daarvoor is het belangrijk dat men inzicht heeft in deze groepsprocessen.

6.2.1 Veranderen van groepsstructuren

We zagen in hoofdstuk 3.2.2 dat we kunnen spreken over verschillende structuren, zoals: machtsstructuren, rolstructuren, relatiestructuren etc. Deze structuren lopen door elkaar heen. We kunnen spreken van veranderingen *binnen* de groepsstructuur als er leden weggaan en nieuwe leden komen. Als het lukt om in een groep de verhoudingen te veranderen, het leiderschap meer over de groep te verdelen, de groepsnormen te veranderen of het zwarte schaap uit zijn rol te verlossen zonder dat die rol onmiddellijk door een ander wordt overgenomen, dan kunnen we spreken van veranderingen *van* de groepsstructuur.⁴⁷ De systeemtheorie leert ons dat systemen de eigenschap hebben van zichzelf in stand houden.⁴⁸ Verandering van de groepsstructuur is dus heel moeilijk. Er zijn krachten van buiten de groep voor nodig: de leerkracht. Het kringgesprek is een belangrijk middel om inzicht te krijgen in de relatie-, rollen- en machtsstructuren. Een andere methode om inzicht te krijgen in de onderlinge relaties geeft de sociometrische benadering. Centraal in deze benadering is de sociometrische onderzoeksmethode, waarin de groepsleden op een vragenlijst aangeven welke andere groepsleden zij al dan niet als vrienden, partners, werkcollega's en dergelijke verkiezen in bepaalde gefingeerde situaties.⁴⁹ De gegevens die hieruit komen kunnen in beeld worden gebracht in een sociogram.

Leary heeft een model ontworpen waarmee relaties tussen mensen in kaart gebracht kunnen worden. Hieruit komen twee dimensies naar voren in menselijke relaties:

- macht en invloed of het ontbreken daarvan
- persoonlijke afstand of nabijheid

⁴⁷ Gieles 1988, blz. 167

⁴⁸ Remmerswaal 1995, blz. 30

⁴⁹ Remmerswaal 1995, blz. 30

Telkens wanneer gedrag uit een bepaalde sector beantwoord wordt met gelijksoortig gedrag is dit een symmetrische interactie (bv. leidend-afhankelijk)⁵⁰

Deze methoden zijn heel goed om een en ander in beeld te brengen maar zeggen nog niets over hoe je ermee om moet gaan. Ik denk dat het kringgesprek een heel belangrijke plaats is om die structuren te veranderen. Daarnaast ook via interacties tijdens het 'gewone' leven met elkaar. De leerkracht heeft een voorbeeldfunctie en moet zich bewust zijn van zijn omgang met de groep. Zij kan zelf bepaalde patronen in stand houden.

6.2.2 Veranderen van groepsnormen

In de eerste drie fases van het groepsproces staan de groepsnormen niet vast, er wordt veel gecommuniceerd en waargenomen. Als de groep in die fase de ruimte krijgt om zich uit te spreken, nemen de toekomstige leiders en andere leden van de groep de normen in zich op en zullen zich deze direct eigen maken. Ze bieden immers veiligheid. Leiders met een negatieve neiging, zullen zich gedragen naar de wensen van de groep. Alle normen moeten in het begin door de groep zelf worden benoemd om te worden toegepast in de daaropvolgende fase. Desgewenst kunnen andere normen worden toegevoegd. De leerkracht creëert een situatie waarin de groep normen kan benoemen. Dit gebeurt door het inlassen van speciale groepsvormende lessen/gesprekken. Hij geeft hierbij op een natuurlijk wijze sturing aan het formuleren van positieve normen.⁵¹

In groepen die al langer een groep vormen is het veranderen van groepsnormen veel moeilijker. Normen kunnen alleen door de groep zelf veranderd worden. Ook hiervoor is het kringgesprek heel belangrijk. De leerkracht kan vragen stellen om er zo achter te komen welke groepsnormen heersen in de groep. De leerkracht kan een proces op gang brengen om de normen te veranderen. Dit kan via een aantal factoren:⁵²

- via de beslissingsprocedure: hierop kan de leerkracht invloed uitoefenen.
- Via de doelstelling: als leerkracht help je de groep de doelen te verwezenlijken. Daarmee wordt je tegelijkertijd lid van de groep. Door bij die samenwerking zelf bepaalde normen aan te nemen, gaat de groep deze op een gegeven moment overnemen.
- Via de cohesie: deze moet soms misschien verzwakt worden om normen te kunnen veranderen.
- Als het niet via beïnvloeding lukt, blijft als noodmiddel nog dwang over. Door middel van consequent reageren op gedrag kan de groepsnorm veranderd worden. Het gevaar is echter dat deze ondergronds aanwezig blijft en nog informeler wordt, zodat beïnvloeding helemaal niet meer mogelijk is.

Van Lente zegt over het veranderen van groepsnormen (formele of informele): "het is soms de vraag of het zin heeft dat in discussie te brengen. Daar kan de leidinggevende vaak beter tussen de bedrijven door 'aan werken', eventueel door zelf al doende zich consequent anders dan in de groep gebruikelijk is te gaan gedragen en dat toe te lichten. Men zal hem gaan navolgen, tenzij het onacceptabel gevonden wordt, dan verliest hij krediet."⁵³

⁵⁰ Remmerswaal 1995, blz. 132

⁵¹ Van Engelen 2007, blz. 60

⁵² Gieles 1988, blz. 158

⁵³ Lente, G. van, *Groepen leiden en begeleiden*. Utrecht, 1991, blz. 262.

Wanneer negatieve- en antisociale groepsnormen zo veranderd zijn dat ze in overeenstemming zijn met het gezamenlijke doel, is de kans op zondebokvorming veel kleiner. Er is een grotere saamhorigheid om samen aan het doel te werken. Het vormen van een zondebokpositie staat daar haaks op en is niet constructief voor de groep.

6.2.3 Beïnvloeding van de groepscohesie

De Jong is van mening dat de groepscohesie bevorderd moet worden om de kans op een zondebokfunctie te verminderen. Van der Ploeg stelt dat er sprake is van meer pressie op afwijkende leden in de meer cohesieve groepen. Daar tegenover staat dat de mogelijkheden voor een oplossing in die groepen ook meer zijn. De vraag is in hoeverre de groep met dit probleem kan worden geconfronteerd.

Daarbij zal aandacht moeten worden gegeven aan de volgende aspecten:

- Is er binnen de groep het klimaat waarin het min of meer vanzelfsprekend is dat de groep betrokken wordt bij allerlei vragen en problemen betreffende de groep?
- Wordt de groep geleid door leerkrachten die in staat zijn spanningen soepel te hanteren zonder dat de groep uiteen valt? ⁵⁴

Als voorgaande vragen positief beantwoord kunnen worden is er de mogelijkheid in de groep het verwerpen door de groep van een van de leden ter sprake te brengen. Dit kan in de vorm van een kringgesprek - hierop ga ik nog nader in - of in de vorm van psychodrama. Van die laatste vorm zijn mooie voorbeelden te vinden in het onderwijs. Ze hebben programma's op video gezet die nagespeeld kunnen worden in de klas. Hierdoor wordt het relatiepatroon in de groep zichtbaar. Dit kan leiden tot meer onderling begrip. Bij het achterwege laten van het hanteren van dynamische groepsprocessen, betekent verhoging van de groepscohesie intensivering van de interactieprocessen, met onder meer als gevolg een toenemende kans op zondebokvorming. ⁵⁵

Het bevorderen van de groepscohesie kan dus een positieve invloed hebben op de relaties in de groep.

Als we spreken over bevorderen van de groepscohesie komt de vraag naar boven hoe we dat kunnen doen. Gieles noemt in dit verband een aantal punten die ik heel duidelijk vind en hier graag wil doorgeven. ⁵⁶

1. Individuele behoeftebevrediging
2. Prestige binnen de groep: de gelegenheid om zelf waardevol te zijn binnen de groep.
3. Het programma van activiteiten van de groep.
4. Hoe meer interactie er is in een groep, hoe meer sociale waarde de leden voor elkaar kunnen krijgen.
5. Als de leden in bepaalde opzichten onderling gelijk zijn, is de cohesie groter.
6. Kleinere groepen vertonen meer cohesie dan grotere.
7. Groepen, waarin doel en weg erheen duidelijk zijn, zijn aantrekkelijker dan groepen, waarin doel en weg onduidelijk zijn.
8. Coöperatieve groepen vertonen meer cohesie dan competitieve groepen.

Het lijkt erg aantrekkelijk om als leerkracht hard te werken aan de groepscohesie. We moeten ons echter realiseren dat een sterke groepscohesie

⁵⁴ Van der Ploeg 1979, blz. 305.

⁵⁵ Gieles 1988, blz. 105.

⁵⁶ Gieles 1988, blz. 150

ook betekent een sterke groepsnorm wat de kans op een zondebok vergroot. De aard van de groepsnormen is belangrijk voor het bevorderen van de groepscohesie. Zijn de groepsnormen antisociaal dan er is er geen aanleiding de groepscohesie te bevorderen, het zal dan eerder tot meer problemen leiden. Zijn de groepsnormen in overeenstemming met het gezamenlijke doel dan is er alle aanleiding tot het bevorderen van de groepscohesie. Er is dan onderling gesprek mogelijk waarbij de rol van de zondebok ter sprake gebracht kan worden.

6.3 Het kringgesprek

Kringgesprekken kunnen spontaan ontstaan, bijvoorbeeld bij het ontvangstgesprek. Kringgesprekken kunnen ook gepland worden van tevoren. Ze worden meestal georganiseerd met het oog op zakelijke plannen of duidelijke groepsproblemen.⁵⁷ Niet iedere groep is geschikt om geplande gesprekken te organiseren. Met kleine kinderen bijvoorbeeld is dat moeilijk. Het is belangrijk dat de leerkracht dit kan inschatten. Het voeren van kringgesprekken vraagt ook oefening door de groep. De leerkracht moet er rekening mee houden dat de groep dit moet leren.

6.3.1 Waarom een kringgesprek?

Het biedt de groepsgenoten de mogelijkheid initiatieven te ontplooien en er wordt een beroep gedaan op hun medeverantwoordelijkheid. Het kringgesprek kan openheid geven in een groep waar een negatieve stemming heerst. Vooral als we kijken naar ons onderwerp, het zondebokverschijnsel, lijkt me dit een goed middel om deze patronen te doorbreken. Kringgesprekken zijn een hulpmiddel om aan groepsprocessen te werken. Regelmatige kringgesprekken voorkomen problemen en uitbarstingen en geven een kans om de groep als geheel te helpen met zijn problemen, zodat er een gezond groepsklimaat komt en kan blijven.⁵⁸ Een kringgesprek biedt kansen tot het veranderen van groepsverschijnselen zoals: leiderschap/machtsverdeling, normen, doelen, cohesie, relaties, rollen. Op deze manier krijgt de leerkracht meer inzicht in het informele groepsleven, wat veel invloed heeft op het ontstaan van de zondebokfunctie. Groepsleden voelen zich serieus genomen en krijgen de gelegenheid hun ongenoegen jegens elkaar, tegen de regels etc. te uiten. Hierdoor vermindert hun behoefte iemand uit te zoeken om zich op af te kunnen reageren. Agressie wordt op deze manier gekanaliseerd. Er kan indirect gewerkt worden aan het zondebokverschijnsel door het beïnvloeden van de groepsnormen, groepscohesie en relatiepatronen. Het zondebokprobleem kan echter ook concreet ter sprake gebracht worden.

6.3.2 Het leiden van een kringgesprek

Bij een kringgesprek zijn een aantal factoren belangrijk:⁵⁹

- Geef echt leiding aan het gesprek. Laat merken dat je luistert, grijp in als het nodig is.
- Richt je tot de groep als geheel: het gevaar is groot dat de informele leider vooral aangesproken wordt, zodat je bestaande patronen in stand houdt.

⁵⁷ Schouten 1988, blz. 167

⁵⁸ Gieles 1988, blz. 294

⁵⁹ Gieles 1988, blz. 296

- Het uitspreken van groepsgevoelens. Dit kan de informele leider doen maar ook de leerkracht.
- Negatieve gevoelens mogen worden geuit. Het is heel belangrijk hier voldoende ruimte aan te geven. Het is goed die gevoelens onder woorden te brengen en er een oplosbaar probleem van te maken.
- Weest niet bang dingen ter sprake te brengen.
- Ook de leerkracht kan negatieve gevoelens uiten. Dit voorkomt dat die gevoelens op een indirecte wijze worden afgereageerd op de leerlingen.
- Ga bij negatieve uitingen van leerlingen wat betreft de school of jezelf niet in de verdediging. Dat zorgt er namelijk voor dat je tegenover elkaar komt te staan in plaats van dat je lid bent van de groep. Probeer het als probleem te formuleren en er zo een gezamenlijk probleem van te maken.
- Als de groep iets prijsgeeft van zijn informele bestaan, veroordeel dan niet. De kans dat ze het nog eens doen is dan verkeken. Probeer er zo op in te spelen dat de groep zelf inzicht krijgt in de processen en dingen gaan veranderen.
- Let goed op non-verbale uitingen. Sommige leerlingen kunnen zich juist in een groep slecht verbaal uiten. Non-verbaal stralen ze vaak veel uit.

Een kringgesprek kan door de leerkracht zelf geleid worden. Naargelang de ernst van de situatie kan er ook voor gekozen worden om het gesprek door een buitenstaander te laten leiden. Denk hierbij aan bijvoorbeeld een IB-er. Hierdoor wordt de leerkracht meer onderdeel van de groep.

7. Het onderzoek

7.1 Inleiding

Tijdens dit onderzoek ben ik er steeds meer van overtuigd geraakt dat het ontstaan van een zondebokpositie iets zegt over functioneren van de groep. De groep heeft behoefte aan een zondebok, zoals Bob van der Meer ook zegt (zie 3.5) en zoekt daarvoor een weerloos slachtoffer. Agressie in een groep kan gevoed worden door de manier van leidinggeven door de leerkracht. Daarom heb ik voor mijn praktijkonderzoek een groepsplan gemaakt om te onderzoeken in hoeverre ik als leerkracht het klimaat in de groep zo kan beïnvloeden dat er geen behoefte meer is aan een zondebokpositie, zodat ik het kan voorkomen en in het geval van groep 5 ook kan doorbreken.

Ik ben begonnen met het goed in beeld brengen van de processen en onderlinge verhoudingen in mijn klas. Dit is nodig om te kunnen signaleren dat er sprake is van een zondebokpositie. Hiervoor heb ik de volgende punten bekeken, door middel van observatie, gesprekken en het maken van een sociogram:

- Gedrag van degene die de zondebokpositie vervult.
- Sfeer in de groep, welke processen zie ik in de klas.
- Mijn leiderschapstijl.

Met deze bevindingen ben ik op zoek gegaan naar een methode om de negatieve sfeer in de groep aan te pakken. Daarna heb ik een programma opgesteld, in de vorm van een groepsplan. Met dit plan heb ik antwoorden gezocht op de volgende vragen:

- Welke leiderschapstijl kan ik het beste inzetten om de zondebokpositie in de klas te voorkomen of, indien nodig, te doorbreken?
- Hoe kan ik als leerkracht het pedagogisch klimaat in de klas zo beïnvloeden dat ieder kind tot zijn recht komt en er geen zondebokpositie ontstaat?

In dit hoofdstuk beschrijf ik hoe de uitvoering van dit programma is verlopen. Door in de klas regelmatig te reflecteren, kreeg ik een goed beeld van de resultaten ervan. Ook kwam ik tijdens de uitvoering aandachtspunten tegen die alles te maken hebben met mijn pedagogisch handelen, die ikzelf erg verrassend vond. Na twee maanden heb ik het plan met mijn bevindingen aan mijn collegae gepresenteerd tijdens een teamvergadering.

7.2 Gedrag van degene die de zondebokpositie vervult

Ik heb het al over Robbie gehad. Robbie is een kleine jongen in een te groot lichaam. Hij steekt met kop en schouders boven de rest van de klas uit. Hij is dan ook een jaar ouder. Robbie is wel een heel gevoelige jongen met een erg laag zelfbeeld. Dit zie je terug in zijn werkhouding en in zijn omgang met andere kinderen. In het begin van het jaar zat Robbie nog in een groepje met een jongen erbij. Maar het ging telkens mis. Ik heb daarna een gesprekje met hem gehad en hij gaf zelf aan dat hij het niet aankon om bij een jongen in een groepje te zitten. Hij kon beter maar in een meidengroepje zitten. Ik vond het sterk van hem dat hij dit kon aangeven. In een gesprek kan ik hem dus wel bereiken.

Gaandeweg het jaar wordt de sfeer minder in het jongensgroepje. Regelmatig komen ze na de pauze ruziënd binnen en is Robbie heel boos. Een paar keer wilde hij zelfs van school weglopen. Robbie voelt zich snel aangevallen en kan moeilijk omgaan met verlies, bijvoorbeeld bij voetbal. Dit roept irritatie op van bij de andere jongens. Gevolg is dat Robbie begint de schoppen en te schelden. De andere jongens vormen één blok tegen hem, waardoor hij zich buitengesloten voelt. Het is heel moeilijk om die spiraal te doorbreken.

Ik zie wel dat het gedrag van Robbie vaak negatieve reacties oproept en dat hij soms het gepest over zich afroept. Een sterk punt is dat ik als leerkracht wel contact met hem kan krijgen door een gesprek aan te gaan. Ook blijkt Robbie gevoelig voor complimenten. Dit zijn ingangen om Robbie verder te helpen. Er moet zeker wat aan zijn gedrag veranderen om de sfeer in de jongensgroep te verbeteren.

De volgende punten heb ik meegenomen in het Coole Kikkerplan:

- Oefenen in sociale vaardigheden, omgaan met tegenslagen.
- Positieve verwachtingen uitspreken om laag zelfbeeld tegen te gaan.
- Mogelijkheid bieden om kleine successen te halen.

7.3 De Sfeer in de groep

Er is in de groep een duidelijke tweedeling zichtbaar tussen de meiden- en de jongensgroep. Toch hebben ze wel veel invloed op elkaar. De meiden hebben de neiging om erg op de jongens te letten. Elke misstap wordt gemeld. Dit irriteert de jongens maar zet hen ook aan tot nog meer negatief gedrag.

De sfeer onder de meisjes is redelijk goed te noemen. De meesten gaan wel met elkaar om. Een paar kinderen houden zich wat afzijdig van de hele groep maar lijken daar geen last van te hebben. De groep meisjes zou ik willen omschrijven als een positieve groep. Ik zie hierin ook de rollen wel min of meer terugkomen die we in hoofdstuk 3 besproken hebben. Het grappige is dat de gezagdrager in deze groep inderdaad een vrij onzichtbare figuur is. Maar de uitwerking is duidelijk. Ook hebben we een duidelijke joker. Een meisje dat altijd lacht en een vrolijke noot is in de groep.

De groep jongens daarentegen is te omschrijven als een negatieve groep. De jongens tonen weinig respect voor elkaar en gaan vooral voor hun eigen positie in de groep. Er is een duidelijk 'leider' onder hen. De kleinste jongen van de groep, Harold, bepaalt wie er meedoet en wat de rest moet doen. Hij neemt de rol van dictator op zich. Tijdens het observeren in de klas valt mij op dat de jongens regelmatig naar Harold kijken om contact te zoeken (meelopers). Er wordt over en weer gelachen en geheimzinnig gedaan maar ik kan er geen vinger achter krijgen wat ze aan het doen zijn. De invloed van Harold werkt ook door in de gehele groep.

Met Harold krijg ik maar moeizaam contact. Hij heeft een zwakke werkhouding, is vaak niet op tijd klaar met zijn werk. In een gesprek komt er maar weinig uit en op correcties en complimenten lijkt hij niet te reageren. Ik zag de sfeer verslechteren onder de jongens en ik zag Robbie en ook Gert eronder lijden. Daarom ben ik begonnen met de ouders van Harold uit te nodigen op school. We voerden een gesprek met de Intern begeleider en een ambulant orthopedagoog erbij. De ouders gaven aan dat Harold thuis wel luistert maar dat hij daar veel vrijheid heeft en veel buiten is, waardoor correcties weinig nodig zijn. Ze gaven wel aan dat Harold er last van heeft dat hij klein is. Wellicht een factor dat hem aanzet tot pesten. Vooral als hij merkt dat hij op cognitief gebied Robbie

(zondebok) de baas is. De ouders van Harold geven wel aan dat ze het belangrijk vinden dat hij wel luistert en dat ze graag op de hoogte gehouden worden van de ontwikkelingen.

Om de verhoudingen binnen de groep in beeld te krijgen heb ik twee sociogrammen gemaakt die te vinden zijn in de bijlagen 1 en 2.

De vraag hierbij was: met wie speel jij het liefste en met wie juist niet en met wie werk jij het liefste of juist niet?

Opvallend vind ik dat bijna niemand naar Harold zou gaan om hulp. Zelfs zijn 'beste' vriendje niet. Uit dit sociogram blijkt ook dat sommige kinderen vooral op elkaar gericht zijn. Dit zie ik ook terug in de klas. Zij houden zich wat afzijdig van de rest van de groep. Leuk om te zien vind ik ook dat de meeste jongens het liefst de hulp van één van de meisjes zouden inroepen, terwijl ze in de klas vaak roepen dat ze echt niet met een meisje willen samenwerken. Ik zag geen dingen in het sociogram die ik echt niet verwacht had.

De volgende punten heb ik meegenomen in het Coole Kikkerplan:

- Harold vooral positief benaderen en verantwoordelijkheid geven die niet te maken heeft met andere groepsleden.
- Groepsnormen bespreekbaar maken in kringgesprek.
- Afspraken maken over omgang met elkaar.
- D.m.v. oefeningen/activiteiten leerlingen meer positieve eigenschappen en overeenkomsten met elkaar laten ontdekken.

7.4 Mijn leiderschapsstijl

Een belangrijke vraag en doelstelling van dit onderzoek is voor mij: hoe kan ik zodanig invloed uitoefenen op de groep dat de sfeer verbetert en er geen zondebokpositie meer ontstaat.

We hebben diverse leiderschapsstijlen bekeken. De conclusie was wel dat de sfeer in de groep het meeste gebaat is bij een min of meer democratische leiderschapsstijl. De leerkracht geeft wel duidelijk leiding maar de leerlingen krijgen voldoende ruimte voor eigen inbreng en verantwoordelijkheid. De leerkracht is onderdeel van de groep. Daarbij kan het wel per situatie verschillend zijn. Sommige lessen of situaties vragen om een meer autoritaire manier van leiding geven. Bij andere lessen is het juist goed om de leerlingen helemaal hun gang te laten gaan. Een balans hierin is belangrijk.

Als ik naar mijn eigen leiderschapsstijl kijk denk ik dat ik wel snel geneigd ben om het heft in handen te nemen en doe ik soms teveel zelf. Ik neig dus soms naar wat autoritair leiderschap. Dit nodigt niet uit tot zelfstandigheid en het nemen van eigen verantwoordelijkheid bij de leerlingen. Ik denk dat ik hierin zeker wat kan veranderen. De volgende punten heb ik meegenomen in het Coole Kikkerplan wat ik op basis van bovenstaande uitkomsten heb ontwikkeld.

- Kinderen mee laten denken over regels in de klas, hoe willen zij dat we in de klas met elkaar omgaan.
- Meer ruimte voor eigen verantwoordelijkheid.
- Hogere verwachtingen hebben en kinderen het vertrouwen geven.
- Successen regelmatig vieren.

7.5 Het onderzoeksprogramma: het Coole Kikkerplan

Op basis van de bovenstaande punten heb ik een programma ontwikkeld, (zie bijlage 3) om de sfeer in de groep aan te pakken. Voor het pedagogisch programma ben ik eerst op zoek gegaan naar bestaande plannen om pestgedrag in een groep op school tegen te gaan. Ik heb een aantal plannen bekeken en heb vervolgens een keuze gemaakt op basis van de inhoud van het programma. Welk programma past het beste bij de doelstellingen die ik met mijn groep wil behalen. Ook de bestudeerde theorie heb ik hierbij meegenomen. In hoofdstuk 5 heb ik een aantal methoden besproken om pestgedrag te doorbreken. Het programma dat ik heb gekozen past goed bij de Vijfsporenaanpak. Dit lijkt mij de meest effectieve methode. Daarnaast was ik ook beperkt in mijn mogelijkheden. Het moet binnen een bepaald tijdsbestek uitgevoerd kunnen worden. Ook had ik geen financiële middelen, waardoor al veel afvalt.

Ik heb gekeken wat er op school al aanwezig is. De methode voor de lessen sociale vaardigheden die wij op school hebben biedt weinig op dit gebied. We zijn het er op school ook over eens dat er een nieuwe methode moet worden aangeschaft. Maar zover is het nog niet, dus moet ik het doen met wat er nu is. Naast de methode maken we veel gebruik van het boek: 'Bouwen aan een klasklimaat'⁶⁰. Dit is een heel goed boek dat veel activiteiten biedt om het klimaat in de groep te verbeteren. Het wordt vooral veel gebruikt aan het begin van een schooljaar, zodat leerlingen en leerkracht elkaar beter leren kennen. Maar ook in mijn programma is het een goed bruikbaar boek met veel leuke oefeningen die de kinderen aanspreken.

Uiteindelijk heb ik een mix gemaakt van het zogenaamde 'Coole Kikkerplan', dat al op meerdere scholen is uitgevoerd en oefeningen uit het boek 'Bouwen aan een klasklimaat'. Ik heb een compleet programma uitgewerkt voor zes weken. Hierin zit een opbouw van heel intensief naar steeds minder intensief. Daarna loopt het programma bescheiden door tot het einde van het schooljaar, maar wel zo dat er aandacht blijft voor de sfeer in de groep.

Tijdens de uitvoering van dit plan wil ik antwoord krijgen op mijn onderzoeksvragen die ik in de inleiding heb genoemd.

7.6 De uitvoering van het Coole Kikkerplan

7.6.1 Het kringgesprek

Na de kerstvakantie ben ik begonnen met dit plan. Ik had gelezen in de literatuur dat het moeilijk is om een al bestaande groep nog te beïnvloeden. Daarom was ik erg benieuwd of mijn programma het gewenste effect zou hebben. Voor de vakantie had ik al aangekondigd dat we na de vakantie een aantal dingen heel anders zouden doen. Wat, dat heb ik in het midden gelaten, zodat de kinderen nieuwsgierig zouden worden.

In de vakantie heb ik in het lokaal een aantal posters opgehangen met kikkers erop. Ook heb ik mijn handpop meegenomen, het nieuwe 'klasgenootje', dat ik aangekondigd had.

⁶⁰ Kagan, M., Kagan, S., Kagan, L., Kopmels, D. *Bouwen aan een klasklimaat: onmisbare ingrediënten voor de opbouw van een optimaal leef- en werkklimaat in de groep*. Vlissingen, 2004.

De kinderen waren het nog niet vergeten toen ze na de vakantie op school kwamen. We zijn gestart met een kringgesprek. Ik heb verteld dat we voortaan een aantal dingen anders gaan doen. Ik heb de kinderen laten uitspreken welke dingen goed gaan in de klas en wat er minder goed gaat. Ze konden dit opvallend goed benoemen. Een veel voorkomende opmerking was: als ik mee wil spelen mag dat niet of op het plein hebben we veel ruzie en ook als we na de pauze in de klas komen. Ik heb de bedoeling van het Coole Kikkerplan uitgelegd en vooral benadrukt dat we er samen verantwoordelijk voor zijn. 'Jullie gaan samen de regels bedenken waar iedereen zich aan moet houden en jullie bepalen ook wat er gebeurt als iemand zich niet aan de regels houdt'. Ik heb me opgesteld als begeleider, coach. Ik was onderdeel van de groep maar gaf ook hier en daar sturing. Dit past bij het democratisch leiderschap.

7.6.2 Nieuwe groepsregels

Vervolgens hebben we samen nieuwe groepsregels bedacht. Eerst iedereen één voor zichzelf. Deze hebben we op het bord genoteerd. Daarna hebben we samen de zes belangrijkste eruit gekozen. Deze regels hebben we op de kikkerplaten geschreven die aan de muur hangen. Ook heb ik van deze regels een contract gemaakt, dat alle leerlingen hebben ondertekend.

Deze manier van regels vaststellen werd positief ontvangen. De kinderen vonden het prettig om zelf mee te denken, ze voelden zich serieus genomen. Ook kwam er op deze manier al veel ter sprake over dingen die niet goed gaan in de klas of die kinderen niet prettig vinden. Alle kinderen kregen een kopie van het contract mee naar huis. Via de nieuwsbrief heb ik de ouders op de hoogte gebracht van ons plan en ik heb hen gedurende het onderzoek ook steeds bijgepraat. Er kwamen veel positieve reacties van de ouders.

Toen de regels waren vastgesteld en opgehangen hebben we samen een passende sanctie bedacht voor degene die zich niet aan de regels houdt. Ze bedachten het volgende: die persoon moet eerst vertellen wat er mis ging, daarna wat hij/zij eraan gaat doen. Dit wordt afgesloten met het zingen van een liedje. Best heftig maar ik heb gemerkt dat deze zelfbedachte straf goed werkt. Hij is maar weinig in de praktijk gebracht.

7.6.3 De uitvoering

Als snel was er enig effect merkbaar. Van collega's kreeg ik te horen dat de kinderen van groep 5 veel meer samenspeelden op het plein. Eén van de regels luidde: we lossen problemen samen op. In het begin kwamen de leerlingen nog regelmatig bij mij als er een 'probleem' was maar al snel zeiden ze dan: o nee, we lossen problemen samen op. En in veel gevallen lukte dat prima. Het klikgedrag is veel minder geworden.

Het belonen als coole kikker is in zo'n programma belangrijk. In het begin doen ze het voor de beloning. Elke dag werd Koen, de handpop, erbij gehaald om de coole kikker van die dag bekend te maken. Deze gelegenheid greep ik meteen aan om positief gedrag dat ik gezien had te benoemen. Indien nodig benoemde ik ook negatief gedrag door er samen over na te denken hoe dat de volgende keer anders zou kunnen. Hiermee kon ik bijvoorbeeld het gedrag van Harold bespreken, zonder zijn naam te noemen. Eén keer in de twee weken werd het succes gevierd en mochten de kinderen zelf een activiteit kiezen.

Na een tijdje hoefde ik niet meer alles te benoemen maar gingen de kinderen het zelf al doen. Ze konden zelf aangeven wie de coole kikker zou kunnen worden.

Sommige kinderen gaven zelf aan wat ze die dag anders hadden moeten doen. Ik genoot van de openheid en de zelfreflectie die de kinderen lieten zien. Mijn sturing was in het begin heel belangrijk maar

gaandeweg het proces kon ik mij meer terugtrekken en namen de kinderen meer eigen verantwoordelijkheid. Als het nodig was wees ik ze er ook op dat ze de regels zelf hadden bedacht. Voor mij betekende dit een stuk ontspanning.

En wat ik wilde bereiken lukte: ik kreeg contact met Harold. Met hele kleine stapjes ging het vooruit. Nadat hij een keer strafkikker was geweest ging het beter. Hij deed zijn best om coole kikker te worden. Dit lukte natuurlijk niet altijd maar er was dan gesprek mogelijk waardoor het niet gelukt was. Die verandering bleef niet onopgemerkt. Zelfs collega's gaven aan dat hij veranderde. Die verandering had ook effect op de groep en vooral op Robbie. Iedereen mocht meedoen met spelen dus ook Robbie. Problemen werden samen opgelost, dus kwamen ze niet klagen over Robbie of Harold maar er werd overlegd. Voor mij een bewijs dat beïnvloeden van een bestaande groep weldegelijk mogelijk is. Daarbij is het wel belangrijk om een duidelijk tartpunt te hebben en het doel moet voor de kinderen helder en haalbaar zijn.

7.6.4 Mijn rol als leerkracht

Mijn rol was duidelijk een pedagogische rol. Dit kwam ik erg tegen bij het kiezen van een coole kikker. Harold werd bij een kleine positieve verandering in het begin snel coole kikker, om dit gedrag verder te stimuleren. Maar alle kinderen in de klas deden erg hun best. Daarom koos ik er meestal meer dan één. Sommige kinderen doen altijd goed hun best. Bij hen is verandering niet zo zichtbaar. Toch

willen ook zij gezien worden. Hier werd ik mee geconfronteerd toen ik een moeder sprak. Zij vertelde: Eva zei thuis: 'ik weet niet meer wat ik moet doen. Ik luister goed, zit netjes, doe alles wat de juf zegt maar ik ben nog steeds geen coole kikker'. Een belangrijke les voor mij. Verlies niet de kinderen uit het oog die normaal niet opvallen. Elk kind heeft positieve bevestiging nodig. Daarnaast kan ieder kind groeien dus is het belangrijk om op zoek te gaan naar groeimogelijkheden van die kinderen. Zo komt ieder kind tot zijn recht en voelt ieder kind zich gezien.

Toen een stagiaire mijn groep een aantal keren overnam omdat ik andere bezigheden had, werd ik me ervan bewust hoezeer dit plan aan mijn persoon hing. De kinderen vervielen direct weer in hun oude gedrag. Mijn relatie met mijn leerlingen deed er dus werkelijk toe.

Tijdens de sova-lessen heb ik gewerkt aan het beter leren kennen van elkaar, het omgaan met onderlinge verschillen en het samenwerken met elkaar. Hiermee kon ik de kinderen vaardigheden aanleren om anders met elkaar om te gaan. Deze vaardigheden maken kinderen weerbaarder, voor Robbie bijvoorbeeld heel belangrijk.

Naast het groepsprogramma heb ik ook met elk kind apart gesprekjes gevoerd. Hierin konden ze aangeven wat ze leuk vonden in de groep en welke dingen niet. Ook was er ruimte voor persoonlijk contact en specifieke aandacht voor elk kind. Ik heb ervaren dat dit heel belangrijk is. Elk kind wil gezien worden en door die aandacht gericht te geven hoeft het kind niet op een andere manier aandacht te vragen. Ook kon ik in deze gesprekjes onopvallende aandacht geven aan Harold en Robbie.

Tijdens de uitvoering hebben we enkele gesprekken gehad met de ouders van Harold en van Robbie, samen met een orthopedagoog. Hij gaf ons de tip om de jongens ieder een eigen verantwoordelijkheid te geven in de klas. Dit geeft hen het gevoel belangrijk te zijn voor de groep. Hiermee kom je tegemoet aan hun eigen behoefte en wordt de behoefte om zich af te reageren op een ander kleiner. Ik heb Harold verantwoordelijk gemaakt voor de computers. Na de computerles moest hij zorgen dat alle computers netjes afgesloten werden. En dat deed hij perfect! Robbie moest ervoor zorgen dat de kinderen na het groepjes lezen op tijd werden geroepen om terug te komen in de klas. Dit was heel goed voor zijn zelfvertrouwen. Je zag hem 'groeien'. Ik heb dit advies breder uitgevoerd. Een aantal kinderen dat veel moeite heeft met lezen heb ik de verantwoordelijkheid gegeven voor de boekenmuur. Iedereen kon bij hen hun boekverslag inleveren. En zo heb ik nog meer taken uitgedeeld. Ik genoot van het enthousiasme waarmee de kinderen hun taken deden en van het effect hiervan op hun gedrag.

7.7 De evaluatie

Na zes weken hebben we het plan geëvalueerd in een kringgesprek. De volgende punten kwamen daarbij naar voren:

- De aanpak in het 'Coole Kikkerplan' heeft een positieve invloed op de groep. Ongeveer 90% van de kinderen gaf aan het prettiger te vinden in de groep. Vooral de regel 'we spelen allemaal samen en iedereen mag meedoen', werd door veel kinderen genoemd als een grote verbetering. Deze hoeft niet meer aan de muur te hangen.
- De regels: 'we lachen elkaar niet uit' en 'bij binnenkomst in de klas gaan we direct op onze stoel zitten' mochten ook van muur. De kinderen houden zich hier inmiddels goed aan. Het is ook ontzettend leuk om te zien hoe de kinderen elkaar helpen om zich aan de regels te houden. Bij de evaluatie hebben we samen nagedacht over wat er nog meer verbeterd kan worden. Daaruit zijn weer drie nieuwe regels ontstaan, die nu in de klas hangen.

We spraken af dat we voortaan een coole kikkergroep gaan kiezen. Eerst per dag en later per week. Toen we dit gingen uitvoeren ontdekte ik dat het belonen van groepen een groter effect heeft op de sfeer in groep. Het belonen van individuen helpt bij het veranderen van negatief gedrag van enkelingen. Ik zag hoe de kinderen elkaar stimuleerden om zich aan de regels te houden.

Het gedrag van Harold was zichtbaar veranderd. Hij was minder agressief en vroeg minder negatieve aandacht. Zijn werkhouding verbeterde en hij voelde minder de behoefte om zich ten opzichte van anderen te laten gelden. Het pesten van Robbie is minder geworden. De groep heeft voldoende mogelijkheden gevonden om agressie te uiten. Het gaat nog wel eens mis maar dan kan er over gepraat worden. Die openheid is er gekomen. Robbie gaf aan zich prettiger te voelen in de groep. Hij is weerbaarder geworden, al is het nog heel kwetsbaar. Hij durfde meer naar mij toe te komen en erover te praten als hij zich niet geaccepteerd voelde door de groep.

Ik ben blij met deze resultaten. Ik besef wel dat het veel tijd nodig heeft en het vraagt volharding van de leerkracht. Ik heb geleerd om op hele kleine succesjes te letten en die te vieren. Met kleine stapjes vooruit komen we steeds dichterbij ons doel!

7.8 Presentatie aan het team

Na de evaluatie in de klas heb ik het Coole Kikkerplan gepresenteerd in het team. Mijn collega's zagen de verandering in groep 5 en wilden graag weten hoe ik te werk ben gegaan. Voor mij reden om kritisch na te denken over de resultaten die ik heb behaald met dit plan. Ik heb hen uitgelegd waarom ik aan dit plan ben begonnen en welke doelen ik mijzelf en de klas heb gesteld. Ik had een aantal aandachtspunten genoteerd, waar ik tijdens de uitvoering van het programma tegenaan liep. Bijvoorbeeld bij het belonen als coole kikker is het heel belangrijk om 'onzichtbare' kinderen niet te vergeten en ook die kinderen mogelijkheden te bieden om te groeien.

Het team is enthousiast en ziet er wel wat in om dit plan ook in hun klas te gaan uitvoeren. We bespreken de mogelijkheid van collegiale consultatie. Iedereen is welkom in mijn klas om te zien hoe ik het plan uitvoer en wat het effect is in de groep. Ik ben blij met deze bevestiging.

8. Conclusies en aanbevelingen

8.1 Inleiding

Aan het eind van dit onderzoek wil ik komen tot een beantwoording van de onderzoeksvragen.

Dit doe ik door uit het voorgaande onderzoek mijn conclusies te trekken. Daarna wil ik enkele aanbevelingen doen voor hen die met dezelfde vragen zitten of te maken hebben met een negatieve groep waarin de zondebokpositie is ontstaan.

8.2 Conclusies

Het bleek dat het ontstaan van de zondebokfunctie te maken heeft met een combinatie van factoren. We kunnen niet zeggen dat het kind zelf schuldig is aan het ontstaan van die positie. Wel is duidelijk dat bepaalde kenmerken en gedragingen van kinderen er eerder toe leiden dat ze zondebok worden. Het zijn vaak weerloze kinderen. Kinderen met een laag eigenwaardegevoel en met weinig sociale vaardigheden of kinderen die er anders uitzien en daardoor opvallen. Daarom is het naar mijn mening belangrijk te werken aan versterking van deze kinderen. Als ze anders naar zichzelf kijken, zich anders gaan gedragen lopen ze minder kans zondebok te worden. Hier ligt een belangrijke taak voor de leerkracht. Uitspreken van positieve verwachtingen, positieve feedback en succeservaringen laten opdoen is heel belangrijk. Daarnaast kan een kind door oefening weerbaarder gemaakt worden in diverse sociale situaties. In mijn onderzoek heb ik dit vooral in de groep gedaan met de Sova-lessen en middels de kringgesprekken waarin ikzelf als voorbeeldfunctie fungeerde. Individuele aandacht en het geven van specifieke verantwoordelijkheden kunnen hierbij helpen. Het is ook belangrijk om contact te houden met de ouders van het kind. Daarnaast is het belangrijk om met de groep aan het werk te gaan. Ik ben het niet met Douglas eens, die stelt dat een zondebokpositie noodzakelijk is voor een groep. Ik denk dat er altijd wel spanningen en agressie in een groep aanwezig zijn. Wanneer voor het afreageren hiervan één van de kinderen uitgekozen wordt, is er iets mis in de groep. De leerkracht moet dan ingrijpen. Hij kan niet laten gebeuren dat een van de leerlingen slachtoffer wordt van een noodzakelijk kwaad. Daarbij is de leiderschapsstijl belangrijk en de vraag over hoe ik als leerkracht het pedagogisch klimaat kan beïnvloeden, zodat ieder kind zich veilig voelt en zich optimaal kan ontwikkelen.

Welke leiderschapsstijl kan ik het beste inzetten om de zondebokpositie in de klas te voorkomen of, indien nodig, te doorbreken?

Vanuit de theorie had ik al geconcludeerd dat met de democratische leiderschapsstijl het beste resultaat in de groep te behalen is. In mijn onderzoek heb ik deze stijl voornamelijk toegepast. Eerst heb ik vooral gestuurd maar gaandeweg het proces heb ik de klas steeds meer losgelaten en werd ik meer onderdeel van de groep. Ik bleef wel sturend op de achtergrond aanwezig. Door de groep meer eigen verantwoordelijkheden te geven werkten ze gemotiveerder aan hun eigen leerproces. De kinderen kregen meer vertrouwen in elkaar en in mij. Ze losten problemen samen op en hielpen elkaar om positief gedrag te vertonen.

Voor mij betekent dit een bevestiging van de theorie. De groep heeft leiding nodig. Het is belangrijk dat je als leerkracht soms het heft in handen neemt en de kaders aangeeft waarbinnen de kinderen de vrijheid hebben om zelf beslissingen te nemen. Er is duidelijkheid, vrijheid en veiligheid. Hierin kan elk kind tot zijn recht komen. De zondebokpositie is niet nodig en zal niet snel ontstaan.

Een autoritair leider geeft de kinderen weinig vrijheid om zelf activiteiten te ontplooiën. Dit belemmert een kind in zijn of haar ontwikkeling. Daarnaast stelt een autoritair leider vaak hoge eisen en wordt er veel gecontroleerd. Dit kan zorgen voor frustratie of angst bij de kinderen. De kans is dan groot dat dit afgereageerd wordt op een weerloos slachtoffer, dat de zondebok wordt.

Als je de groep teveel vrijheid geeft, laissez-faire leiderschap, hebben ze wel veel ruimte maar ontbreekt de veiligheid. Dit kan leiden tot angst en angst kan weer leiden tot agressie, waardoor de kans op het ontstaan van de zondebokpositie vergroot wordt. De leerkracht is dan niet als leidende figuur aanwezig, waardoor een kind dat gepest wordt zich niet gesteund voelt en ook niet om hulp naar de leerkracht zal gaan.

Daarom is mijn conclusie dat het democratische leiderschap de beste manier van leidinggeven is, waarin een kind tot zijn recht kan komen. Deze vorm van leiderschap geeft de minste kans op frustratie en agressie en voorkomt dus de functie van een zondebok en een dictator.

Hoe kan ik als leerkracht in het pedagogisch klimaat in de klas zo beïnvloeden dat ieder kind tot zijn recht komt en er geen zondebokpositie ontstaat?

De leerkracht kan een belangrijke rol spelen bij beïnvloeding van de groep. Zelfs in een groep die al langere tijd als groep functioneert en waarin structuren en normen al behoorlijk vast liggen. Daarbij is het heel belangrijk dat de leerkracht zicht heeft op de processen die zich in de groep afspelen.

Het Coole Kikkerplan is een goed middel om de sfeer in een groep te vormen. Dit kan in een nieuwe groep, maar ook in een groep waarin verandering nodig is omdat er een negatieve sfeer is ontstaan.

Kies een goed moment om aan de verandering te beginnen, bijvoorbeeld na een vakantie. Daarbij is het heel belangrijk om het doel van die veranderingen duidelijk te communiceren naar de kinderen. Een kringgesprek is hiervoor een goed middel.

Door regelmatig het proces te reflecteren weet je hoe het verloopt en waar het nog niet goed gaat. De kinderen krijgen de gelegenheid zich te uiten en leren samen met de leerkracht na te denken over mogelijke veranderingen.

Heel belangrijk is dat ieder kind gezien wordt en de mogelijkheid krijgt om de eigen behoeften te bevredigen. Dat geeft het kind het gevoel waardevol te zijn binnen de groep. Dit gaf Gieles ook aan, zie 6.2.3. Dit is niet alleen belangrijk voor kinderen die opvallen door hun gedrag maar juist ook voor die kinderen die 'onzichtbaar' zijn. Zo komt ieder kind tot zijn of haar recht. Het Coole Kikkerplan heeft mij geholpen naar ieder kind apart te kijken en erachter te komen welke (onderwijs)behoeften ieder kind heeft.

Heb vertrouwen in de groep en straal dat ook uit door positieve verwachtingen uit te spreken en concrete feedback te geven. Dit geeft leerlingen inzicht in hun eigen gedrag en mogelijkheden. Het bevestigt hen in positief gedrag en helpt hen om aan ongewenst gedrag te werken.

Het geven van individuele aandacht, bijv. door het voeren van gesprekjes, zorgt voor meer contact met de kinderen en het geeft hen meer gevoel van veiligheid. Hierbij moet ik wel opmerken dat het best lastig is om er tijd voor te vinden. Ik

had de eerste tijd een stagiaire in de klas, waardoor ik soms even weg kon. Toen zij afscheid genomen had vond ik het moeilijk om hiermee door te gaan. Werk aan sociale vaardigheden. Hierbij kan het boek 'Bouwen aan een klassenklimaat' een goed middel zijn. Maar ook een goede methode voor sociale vaardigheden kan hiervoor gebruikt worden. Als kinderen sociaal vaardiger zijn worden ze ook weerbaarder, voelen ze zich beter en is de kans op zondebokvorming minder. Dit geldt voor een kind dat kans loopt slachtoffer te worden maar ook voor degene die kans loopt slachtoffers te maken. Het is altijd beter om te voorkomen dat er een zondebokpositie ontstaat. Als het toch gebeurt, is het mogelijk om hier verandering in te brengen. Het is een langdurend proces dat veel energie en doorzettingsvermogen vraagt van de leerkracht. Maar als je een groep ziet veranderen geeft dat nieuwe energie om door te gaan. Het is mogelijk om te bouwen aan een positieve groep!

8.3 Aanbevelingen

Naar aanleiding van mijn conclusies wil ik hierbij een aantal aanbevelingen doen. Hiermee kan gewerkt worden aan het voorkomen maar ook het doorbreken van een zondebokpositie.

- Zorg voor veiligheid en bescherming in de groep.
- Accepteer niet dat een kind gepest of uitgesloten wordt.
- Laat de kinderen zelf meedenken over eigen groepsregels. Leer hen eigen verantwoordelijkheid te nemen.
- Heb aandacht voor ieder kind, bijv. door regelmatig individuele aandacht te geven in de vorm van een gesprek.
- Heb oog voor positief gedrag en bevestig dat.
- Vier de successen.
- Spreek positieve verwachtingen uit en laat aan de kinderen merken dat je vertrouwen in hen hebt.
- Zorg voor bevrediging van ieders behoeften, bijv. door kinderen specifieke taken te geven, waarmee ze zich waardevol voelen in de groep.
- Geef ruimte voor het uiten van negatieve gevoelens en frustraties. Dit kan door regelmatig te reflecteren bijv. in een kringgesprek.
- Wordt lid van de groep en wees een voorbeeld.
- Werk aan een positieve groepssfeer.
- Werk aan sociale vaardigheden, zodat ze weerbaarder worden en weten hoe ze op een goede manier met elkaar om kunnen gaan.
- Maak problemen bespreekbaar.
- Wees bereikbaar voor de groep.
- Betrek ouders bij je aanpak en houdt hen op de hoogte van de ontwikkelingen/vorderingen in de klas.
- Wees niet te bang om professionele hulp in te schakelen. Zij kunnen soms hele praktische tips geven om met negatief gedrag in de groep om te gaan.

Literatuurlijst

- Douglas, T. *Groepswerk in de praktijk*. 's Gravenhage, 1979.
- Douglas, T. *Survival in groups, the basics of group membership*. Buckingham, 1995.
- Engelen, van R. *Grip op de groep*, Hilversum, 2007.
- Gieles, F. *Groepsleider... een vak apart. Methodisch werken met de leefgroep*. Tweede herziene druk. Alphen aan den Rijn etc, 1988.
- Gualtherie van Weezel, L. en K. Waaldijk, *Doelgroepen in de residentiële hulpverlening. Basisleerboek inrichtingswerk*. Alphen aan den Rijn, 1988.
- Hiddema, F. *Handleiding psychoanalytische groepstherapie*. Maarssen, 1979.
- Jong, F. de en Ph. Visser, *En nu de praktijk: een leer- en oefenboek voor de groepsleiding*. Nijkerk, 1987.
- Jonker, A. *Carmen als zondebok. Een educatief toneelspel*. Amsterdam 1992.
- Kagan, M., Kagan, S., Kagan, L., Kopmels, D. *Bouwen aan een klasklimaat: onmisbare ingrediënten voor de opbouw van een optimaal leef- en werkklimaat in de groep*. Vlissingen, 2004.
- Kohnstamm, Rita, *De leerkracht als klasgenoot*, Bohn Stafleu van Loghum, 2009.
- Lente, G. van *Groepen leiden en begeleiden*. Utrecht, 1991.
- Meer, B. van der, *De zondebok in de klas*. Nijmegen, 1988.
- Meer, B. van der, *Pesten op school: wat ouders kunnen doen*. Nijmegen, 1997, 2^e druk.
- Meyer, A. de, N. Heurckmans en E. vanbilloen, *Pesten, een preventiepakket voor het onderwijs: met signaallijst*. Amersfoort, 1994.
- Oudenhoven, J.P. van, *De groep onder de loep: een inleiding in de groepsdynamika*. Groningen
- Ploeg, J.D. van der, *Isolement, angst en agressie: een sociaal psychologisch onderzoek naar de randfiguur in de inrichtingsgroep*. Alphen aan den Rijn, 1976.
- Ploeg, J.D. van der, *Jeugd (z)onder dak*. Alphen aan den Rijn, 1984.
- Remmerswaal, J. *Groepsdynamica, Inleiding. 3 dln.* Baarn, 2007.
- Remmerswaal, J. *Handboek groepsdynamica: een nieuwe inleiding op theorie en praktijk, 9e druk*. Baarn 2008.
- Schouten, J.S., Hirsch en H. Blankstein, *Laat je niet kennen*, Deventer, 1988.
- Witkamp, M. *De gepeste en zijn plaaggeest*. Tijdschrift Psychologie 13 (2008) nr. 11. P33-34.

Digitale bronnen:

- www.ppsw.rug.nl, René Veenstra, Gijs Huitsing, Roelie van der Voort en Andrea de Winter, 23-03-2010.
- www.webhogent.be, Lerarenopleiding, cursus psychologie eerste jaar, 23-02-2010.
- www.pestpagina.nk/pestenherkennen, 24-03-2010.
- www.noblamenederland.nl, 24-03-2010.
- www.pestweb.nl, 24-03-2010.
- prima.nigz.nl, gedichten door leerlingen uit groep 8 van de Van Kampenschool uit Vlaardingen, 04-05-2010.

Bijlage 1

Sociogram voor **spelen**

Gekozen test: **ao (3-5-2010)**

Groep 5 2010	Gert Brullie	Harold Brink	Nick Brink	Rico Jans	Robbie Lagen	Eva Plag	Eva de Krul	Fabiola Hek	Geertje Van Donkelaar	Janneke Beek	Jessica Burgt	Lena Lagen	Maartje Muntje	Miranda Brullie	Rina Lagen	Sabine Berg	Thera van de Brakel	Willie Brink
Gert Brullie	X																	
Harold Brink		X																
Nick Brink			X															
Rico Jans				X														
Robbie Lagen					X													
Eva Plag						X												
Eva de Krul							X											
Fabiola Hek								X										
Geertje Van Donkelaar									X									
Janneke Beek										X								
Jessica Burgt											X							
Lena Lagen												X						
Maartje Muntje													X					
Miranda Brullie														X				
Rina Lagen															X			
Sabine Berg																X		
Thera van de Brakel																	X	
Willie Brink																		X
Totaal pos.	4	3	3	4	0	3	4	3	4	1	2	5	3	5	1	2	2	5
Totaal neg.	0	5	5	2	12	0	1	6	2	4	4	0	0	0	6	5	2	0

Legenda

Keuze positief

Keuze negatief

Bijlage 2

Sociogram voor **werken**

Gekozen test: **ao (3-5-2010)**

Groep 5 2010	Gert Brullie	Harold Brink	Nick Brink	Rico Jans	Robbie Lagen	Eva Plag	Eva de Krul	Fabiola Hek	Geertje Van Donkelaar	Janneke Beek	Jessica Burgt	Lena Lagen	Maartje Muntje	Miranda Brullie	Rina Lagen	Sabine Berg	Thera van de Brakel	Willie Brink
Gert Brullie	X																	
Harold Brink		X																
Nick Brink			X															
Rico Jans				X														
Robbie Lagen					X													
Eva Plag						X												
Eva de Krul							X											
Fabiola Hek								X										
Geertje Van Donkelaar									X									
Janneke Beek										X								
Jessica Burgt											X							
Lena Lagen												X						
Maartje Muntje													X					
Miranda Brullie														X				
Rina Lagen															X			
Sabine Berg																X		
Thera van de Brakel																	X	
Willie Brink																		X
Totaal pos.	3	1	3	3	0	9	3	1	4	0	2	3	10	2	4	2	1	3
Totaal neg.	0	8	5	3	13	0	2	7	2	5	2	1	0	0	1	3	1	1

Legenda

Keuze positief

Keuze negatief

Bijlage 3

Het Coole Kikkerplan

Beginsituatie

Groep 5 bestaat uit 18 kinderen, 13 meisjes en 5 jongens. De laatste tijd loopt het onder de groep jongens niet prettig. Er is veel rivaliteit. Dit uit zich in de klas in ongehoorzaam en soms agressief gedrag naar klasgenoten. Dit heeft veel invloed op de sfeer in de groep. Enkele kinderen hebben hier echt onder te lijden.

Hoe hiermee aan de slag?

Een gestructureerde aanpak lijkt me hier van belang. Het is goed om intensief te beginnen en het dan af te bouwen, waarbij er tot het einde van het jaar elke week aandacht aan wordt besteed.

Belangrijk:

- Duidelijk zijn als leerkracht en heldere afspraken maken.
- Zelf het goede voorbeeld geven.
- Kinderen zelf mee laten denken over de regels, zelfverantwoordelijk maken.
- Positief gedrag benoemen en belonen.
- Negatief gedrag niet benadrukken maar wel consequenties laten hebben door het te bestraffen met een samen afgesproken straf, hierover mogen de kinderen meedenken.
- Successen vieren.

Doelen aan het einde van de periode van zes weken:

- De kinderen kennen de zes nieuwe groepsregels en kunnen uitleggen wat deze regels in de praktijk betekenen.
- De kinderen kunnen zelf aangeven in hoeverre het hen lukt om zich aan de groepsregels te houden en welke regels nog moeilijk voor hen zijn.
- De sfeer in de groep is merkbaar verbeterd. Het komt niet vaker dan één keer per week voor dat kinderen vanwege hun negatieve gedrag in de pauze binnen moeten blijven of na moeten blijven.

Inhoud

De eerste weken wordt er dagelijks gewerkt aan het plan. Samen met de kinderen worden regels opgesteld, die in de klas worden opgehangen. Elke week wordt er een regel gekozen waaraan extra aandacht wordt geschonken. Er wordt regelmatig gereflecteerd. Ook wordt er een contract gemaakt, dat alle kinderen ondertekenen. Samen bedenken we een passende straf voor ongewenst gedrag. Hiervoor wordt een plek aangewezen in de klas. In het begin wordt er elke dag één of enkele kinderen beloond voor goed gedrag (genoemd de coole kikker van de dag). Later één of enkele per week (coole kikker van de week) en nog later wordt er een groepje beloond (het coole kikkergroepje van de week). Aan het eind van elke week worden de successen gevierd, door samen iets leuks te doen of iets lekkers te eten. Tijdens de wekelijkse lessen bomjeda wordt gewerkt met activiteiten uit het boek 'Bouwen aan een klasklimaat', waarbij de kinderen elkaar beter leren kennen en een band op kunnen bouwen met kinderen waar ze minder vaak mee omgaan.

Het kiezen van het groepje van de week en het vieren van successen wordt volgehouden tot het eind van het schooljaar. Ook de groepsregels krijgen een vaste plaats in het rooster, zodat er aandacht voor blijft.

Bij de kringgesprekken en de verkiezing van de coole kikker wordt de handpop ingezet. Ook zal deze, indien mogelijk, worden gebruikt bij de bomjedalessen.

Omdat de groep maar drie dagen per week compleet is nemen we steeds twee weken voor een onderdeel.

1^e week:

Maandag:

- Start programma door uitleg van het plan.
- Kringgesprek met inleiding mbv bijv. prentenboek oid.
- vaststellen regels
- contract opstellen

Dinsdag:

- Regel voor de week kiezen uit de vastgestelde regels en ophangen in de klas
- Tijdens bomjeda activiteit uit 'Bouwen aan een klasklimaat'
 - o Binnen/buiten Kring: de kinderen vormen twee kringen. Een binnenkring, die met het gezicht naar buiten staat en een buitenkring. Iedereen zoekt een partner op. Hierbij is evt. hulp nodig van de leerkracht. Vertel elkaar wat je het liefste doet op woensdagmiddag. De buitenkring begint met vertellen, daarna binnenkring. De leerkracht geeft aantal op. De buitenkring verplaatst met hardop tellen. Het vertellen begint opnieuw.
 - o Deze activiteit kan binnen of buiten worden gedaan.
- Eind van de dag coole kikker uitkiezen (snoepje en stickerje). Dit wordt gedaan met de handpop.

Woensdag:

- Regel van de week benoemen.
- Wijzen op contract.
- Eind van de dag coole kikker benoemen en reflecteren op de eerste week.

2^e week :

Maandag:

- Terugblik op donderdag en vrijdag. Lukte het met de regel?
- Nieuwe regel van de week kiezen en ophangen.
- Na de pauze: bespreken spelen op het plein.
- Eind van de dag: coole kikker aanwijzen

Dinsdag:

- Regel van de week benoemen.
- Bomjeda: uit bouwen aan een klasklimaat. Maken van een formatie. De leerkracht geeft adhv plaatjes aan welke formatie de leerlingen moeten vormen. Hiermee gaan ze met elkaar aan de slag. (zie pag. 18 en 19)
- Eind van de dag: coole kikker aanwijzen

Woensdag:

- Regel van de week benoemen.

- Eind van de dag kringgesprek:
 - o Hoe ging de afgelopen week?
 - o Hoe gaan we komende week verder? (Coole kikker(s) van de week)
 - o Samen vieren als het goed is gegaan met bijv. iets lekkers.

3^e week:

Maandag:

- Nieuwe regel uitkiezen ophangen.
- Terugblik pauze: hoe ging het buitenspelen?
- Eind van de dag reflecteren.

Dinsdag:

- Wijzen op de regel van de week.
- Bomjeda: Ik Ook Groepen. (pag 42/43)
 - o Kinderen krijgen briefje en geven antwoord op de vraag: Wat vind jij het minst leukste vak op school?
 - o Ze lopen rond in de klas en vergelijken hun antwoord met elkaar – groepje.
 - o Kinderen praten over hun keuze met elkaar.

Woensdag:

- Wijzen op de regel van de week.
- Reflecteren: hoe is het gelukt deze week.
- Eind van de dag kiezen van de coole kikker(s) van de week met handpop.

4^e week:

Maandag:

- Kiezen nieuwe regel van de week en ophangen.
- Terugblik donderdag en vrijdag, lukte het om vol te houden?

Dinsdag:

- Wijzen op de regel van de week.
- Bomjeda: In De Rij (pag. 54/55)
 - o Kinderen gaan in de rij van klein naar groot.
 - o Praten in tweetallen over de vraag of je groter of kleiner zou willen zijn en waarom.
 - o Evt. ander onderwerp

Woensdag:

- Wijzen op de regel van de week.
- Reflecteren: hoe is het gelukt deze week.
- Kiezen coole kikker(s) van de week.
- Samen vieren als het goed gelukt is.

5^e week:

Maandag:

- Regel van de week kiezen en ophangen.
- Vanaf nu wordt coole kikkergroepje van de week gekozen.
- Terugblik pauze, hoe ging het buitenspelen?

Dinsdag:

- Wijzen op regel van de week

- Bomjeda: Mix-Bevries-Groep (pag. 76/77)
 - o De kinderen lopen door elkaar.
 - o Als de leerkracht 'bevries' roept blijven ze allemaal stil staan.
 - o Geef een aanwijzing om groepjes te maken (bijv. hoeveel letters zitten er in de naam Niels) Dus groepjes van 5 kinderen.

Woensdag:

- Wijzen op de regel van de week.
- Reflecteren: hoe is het gelukt deze week.
- Eind van de dag kiezen van de coole kikkergroepje van de week met handpop.

6^e week:

Maandag:

- Regel van de week kiezen en ophangen.
- Vanaf nu wordt coole kikkergroepje van de week gekozen.
- Terugblik pauze, hoe ging het buitenspelen?

Dinsdag:

- Wijzen op regel van de week
- Bomjeda: Mix-Bevries-Groep (pag. 76/77)
 - o De kinderen lopen door elkaar.
 - o Als de leerkracht 'bevries' roept blijven ze allemaal stil staan.
 - o Geef een aanwijzing om groepjes te maken (bijv. hoeveel letters zitten er in de naam Niels) Dus groepjes van 5 kinderen.

Woensdag:

- Wijzen op de regel van de week.
- Reflecteren: hoe is het gelukt deze week.
- Eind van de dag kiezen van de coole kikkergroepje van de week met handpop.
- Succes van de afgelopen weken vieren.

In deze volgorde gaat het plan verder tot het einde van het schooljaar. Elke week wordt een coole kikkergroepje gekozen. Eens in de twee weken wordt het succes gevierd met de klas (evt. met kringgesprek), op woensdag.